

**MUNKA ÉS OPTIMIZMUS.
FIATAL FELNÖTTEK OPTIMIZMUS-
PESSZIMIZMUS SZINTJÉNEK VIZSGÁLATA
AZ ÁLTALUK VÁLASZTOTT PÁLYA
FÜGGVÉNYÉBEN**

Készítette: Kövesdi Éva

Tartalom

Bevezető	6
1. A munka és az ember	7
1.1 Warr „vitaminmodellje”	7
1.2. A munkanélküliségről.....	10
1.3. A munkanélküliség által különösen érintett csoportok	12
2. Az optimizmus és a pesszimizmus jellegzetességei	15
2.1 A védekező pesszimizmus.....	18
2.2 Realitás és illúzió	19
2.3 Hogyan hatnak az illúziók?.....	22
2.4 Az énről alkotott elképzelés, a self-konceptió és a szociális percepció.....	22
2.5 Anyagi stressz.....	23
2.6 Kognitív folyamatok	23
2.7 Társadalmi életkor (kulturális átlagos életkor)	24
2.8 A külső-belső kontroll attitűd kapcsolata az optimizmussal	25
3. Munkaerő-piaci folyamatok	26
3.1 A foglalkoztatás szerkezetében bekövetkezett változások.....	26
3.2 A gazdasági aktivitás alakulása	26
3.3. Iskolázottság, jövedelem, az oktatás megtérülése	27
3.4 A tudás alapú gazdaság kihívása az oktatás felé.....	29
3.5 Sikeresség az iskolában, sikeresség a munkaerőpiacon és az életben	29
3.6 Keresetek a költségvetési és a versenyszférában.....	30
4. Átmenet az oktatásból a munka világába	31
4.1 Az oktatás és a munka közötti átmenet értelmezése.....	31
4.2 Fiatal felnőttek	32
4.3 Az oktatás és a munka közötti átmenet mutatói, mérése tendenciái.....	32
4.4 Az oktatás és a munka közötti átmenet típusai	34
4.5 Pályaválasztás és életpálya tanácsadás	35
5. Oktatás és gazdaság	37
5.1 A két rendszer közötti közvetítő mechanizmusok.....	37
5.2 Oktatási egyenlőtlenségek, és speciális igények.....	38
5.3 Az egyenlőtlenségek keletkezése és dimenziói	38
5.4 A tanulói teljesítményekben kimutatható egyenlőtlenségek	39
5.5 A családi háttér és az iskolák eltérő tanulói összetételének hatása a teljesítményekre	40
6. A pedagógusszakma változásai	41
6.1 Hazai kihívások	41
6.2 A szakma összetétele és rétegződése	42
6.3 Foglalkoztatás és bérezés.....	43
6.4 Oktatás, a munkaerő felesleg és munkaerőhiány.....	45
6.4.1 Munkaerő-piaci egyensúly – túlképzés	45
6.4.2 Pedagógusprobléma	46
6.4.2.1 A pedagógusok keresete	46
6.4.2.2 A pedagógusok szelekciós mechanizmusa	49

6.5 A pedagógusfoglalkozások „elnőiesedése”	50
6.6 Jelentkezés és felvétel a pedagógusképzésre	50
6.7 A szakszemélyzet csoport részletezése	51
7. Karrier és életképzések	53
7.1 Társadalmi mobilitás, elsőgenerációs értelmiség	55
7.2 Presztízs	56
7.3 A karrierminták eredete	56
7.4 Karrier, mint életstratégia	56
7.4.1 A pályaválasztási motívumok	57
7.4.2 A siker mintaszerepe	58
7.5 Szakok presztízsei	58
7.6 A karrier és boldogság	59
7.6.1 Versengés, teljesítménymotiváció	59
8. Fiatal felnőttek optimizmus-pesszimizmus szintjének vizsgálata az általuk választott pálya függvényében	61
8.1 A vizsgálat bemutatása	61
8.1.1 A vizsgálat célja	61
8.1.2 Hipotézisek	62
8.1.3 Vizsgálati személyek	62
8.1.4 A vizsgálat körülményei	63
8.1.5 Alkalmazott eljárások	63
8.2 Eredmények	66
8.2.1 A faktoranalízis eredményei	66
8.2.2 A varianciaanalízis eredményei	67
8.3 Megvitatás	69
8.3.1 A faktoranalízis eredményeinek megvitatása	69
8.3.2 A varianciaanalízis eredményeinek megvitatása	69
8.3 Összegzés	71
IRODALOM	72

Bevezető

A felnőtté válás szempontjából kiemelten fontos az a pillanat, amikor az ember elhagyja iskolapadot és belép a munka világába. Ez az időpont általában a nagykorúságot jelző 18. életév környékére tehető, azonban egyre inkább megfigyelhető egy olyan tendencia, mely a munkakezdés időbeli kitolódásának irányába mutat. Ennek elsődleges oka az, hogy egyre többen választják a továbbtanulás lehetőségét az azonnali munkakezdéssel szemben.

Mivel életünk egyik legfőbb színtere a munka világa, gondolkodásunkat, szemléletmódunkat, sőt áttételesen elvárásainkat is nagymértékben befolyásolja. Mindezek mellett egzisztenciánkat, anyagi lehetőségeinket is meghatározza. Az iskolában mindebből még kevesebbet érzékelünk; az élet komolyabb megpróbáltatásaival sokszor csak a munkába állás után találkozunk. Általánosságban elmondható, hogy az ember a munkakezdés pillanatáig egy sajátságos gyermeki, akár idealistának is nevezhető szemléletmóddal tekint a világ történéseire; a munkának sok esetben „kijózanító” hatása is lehet, hiszen szembesít minket azzal, hogy az úgynevezett iskolai illetve szülői „védőburok” már nem vesz körül bennünket. A felsőoktatást választók tehát gyakran csak később szembesülnek ezzel az élménnyel.

Aktuális érzelmi állapotunk egyik fontos jellemzője, hogy mennyire vagyunk optimisták illetve pesszimisták, azaz a jövőre vonatkozó elvárásainkat inkább pozitívan vagy inkább negatívan fogalmazzuk-e meg. Optimizmus- illetve pesszimizmus-szintünket objektív és szubjektív tényezők egyaránt meghatározzák; jelen dolgozat az objektív tényezőkre, ezeken belül is az egyik legfontosabbra, a munkára (a választott pályára) helyezi a hangsúlyt.

Munkánk, szakmánk presztízse fontos szerepet játszik elvárásaink alakulásában, hiszen egy társadalmilag többre értékelt pálya biztosabb jövőt, magasabb életszínvonalat garantál. Mindezekből az következik, hogy optimizmusunkat munkánk jellege mellett annak presztízse is befolyásolhatja.

Jelen dolgozat célja, hogy fent említett kritikus életszakaszra koncentrálna, feltárja azokat az összefüggéseket, amelyek a munka és az optimizmus között fennállhatnak.

1. A munka és az ember

A kultúra a társadalmi ismeretek, készségek, értékek és viselkedésmódok összességét jelenti. A kultúrának azonban mindezen elemei fellelhetők a munka kapcsán is, és a munka kultúrája ráadásul a mindennapi élettel és minden ember életével kapcsolatban van.

A munkavégzés olyan tevékenység, amely az emberi szükségletek kielégítését foglalja magában. Ez nemcsak a javak és szolgáltatások iránti materiális fogyasztói szükségletet jelenti, hanem szociális és pszichológiai szükségleteket is. A munka során társas kapcsolatok jönnek létre, a munkája során ismeri meg az ember önmagát és környezetét, és környezete is képet alkot róla az általa végzett munka alapján.

A munka társadalmilag változatos formát ölthet: végezhető önálló tevékenységként (például a háztartásban), kényszermunkaként (rabszolgák, fegyencek), vállalkozásként, bér munkaként stb. A munkanélküliség fogalma a bér munkához kapcsolódik, munkanélküli csak bér munkás lehet.

A bér munkás ugyanis olyan ember, akinek nincsenek saját eszközei a munkavégzéshez, és ahhoz, hogy munkát tudjon végezni, munkabér fejében el kell szegődnie ezen eszközök tulajdonosaihoz. A munkanélküli pedig olyan bér munkás, aki szándéka és szükséglete ellenére nem dolgozhat.

1.1 Warr „vitaminmodellje”

Warr egyszerre beszél pszichológiailag jó és rossz munkáról és munkanélküliségről (Warr, 1987). Jó munkahelynek nevezi azt, ahol alacsony a pszichológiai terhelés, és magas a jövedelem, változatos a munka, stabil a foglalkoztatás, alkalom nyílik a szaktudás magas szintű alkalmazására, jó a munkahelyi légkör, és a munka társadalmilag megbecsült. A rossz munkahely mindezen szempontokból a jó munkahely ellentéte.

A munkanélküliség is tekinthető ugyanilyen dimenzióban jónak vagy rossznak. azaz ha a munkanélküliség a felsorolt kvalitatív és kvantitatív szempontok megvalósulását biztosítja a

munkanélküli számára, akkor a munkahely elvesztése nem tekinthető veszteségnek. Főleg nem, ha a megelőző munkahely „rossz” volt.

War kilenc olyan tényezőt sorolt fel, amely a mentális egészségre befolyással van:

1. A tevékenység feletti kontroll. Vannak olyan munkahelyek, ahol az egyén szinte semmilyen ellenőrzést nem gyakorol az általa végzett tevékenység felett, egyszerűen csak végrehajtja a neki adott utasításokat.
2. A képességek kiaknázásának lehetősége. Mind a munkavégzésben, mind azon kívül vannak olyan helyzetek, amikor mód nyílik a meglévő képességek és készségek kiaknázására, és fejlesztésére, és előfordul, hogy erre nincs lehetőség.
3. A célok kitűzése. Az számít a munka minősége szempontjából, hogy a végzett tevékenység céljait ismeri-e a munkavégző, és van-e módja e célok kitűzésében részt venni, vagy csak passzívan tudomásul veszi a célok létezését.
4. Vannak munkák, amelyek rendkívül monotonok, és vannak, amelyek változatosak, és így élvezetesebbek.
5. Átláthatóság. Nemcsak a közvetlen munkafolyamat átláthatóságáról van szó, hanem a környezet eseményeinek egészéről is.
6. Jövedelmezőség. Milyen mértékben biztos a fizetéshez vagy az egyéb jövedelemhez való hozzájutás.
7. A fizikai biztonság. Mekkora a sérülés, az egészségkárosodás, a baleset veszélye.
8. Az interperszonális kapcsolatok. Ezek a kapcsolatok azért fontosak, mert túlnyúlnak a közvetlen munkavégzésen, barátságokat, társasági életet jelenhetnek, olyan társas viszonyokat, amelyben az ember képet alkothat másokról és megismeri másoknak a róla alkotott képét.
9. Társadalmi megbecsültség. Milyen mértékben szentesített a létező társadalmi értékrendszerben az a tevékenység, amelyet az ember végez, mennyire tekintik fontosnak, tisztességesnek és hasznosnak a munkáját.

War fenti kritérium rendszerében egyszerre vannak tehát jelen materiális és nem materiális értékek, tükrözve a munka világának és a jóléti társadalom egész értékrendszerének kvalitatív állapotát a XX.

század végén. A kilenc kritérium befolyásolja, hogy az illető tevékenység, vagy élethelyzet milyen hatással van a mentális egészségre.

Warr vitaminmodellje szerint a felsorolt szempontok olyanok, mint a vitaminok: elengedhetetlenek az egészséghez. Ha bármelyik vitamin hiányzik (valamelyik szempont nem teljesül), akkor azt az egészség (mentális egészség) sínyli meg.

Minél inkább biztosítva van ezeknek a kritériumoknak a teljesülése az emberek életében, annál egészségesebbek mentálisan.

Amellett, hogy a modellt leírja, Warr bemutat néhány olyan területet, ahol a modellt fel lehet használni.

- össze lehet hasonlítani egymással a különböző munkahelyeket, munkaköröket, beosztásokat.
- meg lehet vizsgálni, hogy munkanélküliként az emberek milyen helyzetben vannak a korábbi munkahelyükkel, munkájukkal összehasonlítva.
- előre lehet jelezni, hogyan hat a munkanélkülivé válás vagy éppen az elhelyezkedés az érintettek mentális egészségére.
- a munka világán kívüli élettevékenységek (családi élet, párkapcsolatok, stb.) színvonala is mérhető és összehasonlítható.

„A kilenc kritérium jelenléte igen eltérő az egyes munkahelyeken, valamint a munkahelyek és a munkanélküliség állapotai között. Így az egyik környezetből a másikba kerülve az emberek mentális állapota várhatóan megváltozik. A vitaminmodell segítségével konceptualizálhatók és mérhetők a differenciált változások.” (Warr, 1985, 235)

A vitaminmodell gyakorlati felhasználásának akadályozója, hogy az egyes kritériumok megléte, vagy hiánya nehezen mérhető, és nehéz összehasonlítani, vagy összegezni az egyes kritériumok hatásait.

1.2. A munkanélküliségről

A munkanélküliség másféle hatással van a pályakezdőkre, mint a régebb óta dolgozókra. A pályakezdő munkanélküli csak korlátozott értelemben munkanélküli, mivel a munkanélküli „ideáltípusával” szemben támasztott fentebb megfogalmazott követelményeknek – hogy bérmunkás lenne – csak részben tesz eleget vagy egyáltalán nem.

A bérmunkás nem csak anyagilag van veszélyeztetve, hanem életének minden oldalú talapzata (életmódja, emberi kapcsolatai, önképe stb.) inog meg ha a számára egyedül lehetséges „társadalmi önreprodukálás” (Garraty, 1978,8) lehetetlenné válik. A munka elvesztése nem csak gazdasági gondokkal fenyegeti, hanem életének megszokott folyását is megszakítja, egész identitását megrendítheti.

A modern bérmunka (amely a munkának egy típusa) a jövedelemszerzés manifeszt funkcióján túl egy sor egyéb látens funkcióval is bír. A bérmunkásnak nem a bérmunkára van szüksége *per se*, hanem azokra a manifeszt és látens élményekre, amelyeket a bérmunka tartalmaz. Annál nagyobb veszteséget jelent a munkanélküliség az érintettekre nézve, minél erősebb és teljesebb a bérmunkához való kötődésük. E kötődés erőssége és teljessége határozza meg a munkanélküliség által kiváltott kiszolgáltatottság és alkalmazkodási kényszer mértékét és az alternatív élményszerzésre való képességet. Ezt nevezzük „kötődési modellnek”.

A XIX. századi európai korai kapitalizmus egyik nagy társadalmi kérdése a szegénység és a gazdagság, a munka és a munkanélküliség polarizálódása volt – válaszként megszülettek az első ilyen témájú tudományos vizsgálatok, amelyek főleg azt kívánták tisztázni, hogyan jönnek létre az említett jelenségek. A XX. században, a fejlett országokban már nem a munkanélküliség okainak a megmagyarázása volt a középpontban, hanem inkább az, hogyan élik meg az érintettek a szegénységet és a munkanélküliséget, hogyan képesek ehhez alkalmazkodni.

A század első harmadának vizsgálatai egész Európát átfogták. Minden elemzés azt mutatta, hogy a gazdasági válságok során kialakult munkanélküliség nem csak gazdasági és nem csak egyéni probléma, hanem a munkanélküliség következményei társadalmi válságként és a pszichológiai állapotot befolyásoló erővel jelennek meg.

Az munkanélküliség korai klasszikusa, a *Jahoda, Lazarsfeld és Zeisel* (1999) által 1931-32 telén végzett kutatás Ausztriában, egy Bécs közelében lévő faluban, Marienthalban zajlott. A település

mintegy 1500 lakosából a munkaképesek szinte valamennyien munkanélküliek voltak, mivel a város egyetlen nagyobb munkaadója, a textilüzem 1930-ban bezárt. Kevés kivétellel az összes marienthali lakos a kormánytól kapott segélyből élt.

A kutatók Marienthalba költöztek, és néhány hónapig ott laktak. Mind a 478 helybeli családról készítettek feljegyzéseket, és kiválasztott emberekkel egész életüket felölelő interjúkat rögzítettek.

A kutatás azt mutatta, hogy az állásukat elvesztett és tartósan munkanélküli emberek hamarosan egész életvitelükben megváltoztak. Életük korábbi anyagi bázisát és tartókereteit elveszítve előbb elbizonytalanodnak, majd pedig harcolni kezdenek azért, hogy újra dolgozhassanak és életüket újra a szokott mederbe terelhessék. A munkavállalásra azonban legtöbbjüknek nem volt esélye – ez pedig lassan oda vezetett, hogy az emberek elszegényedtek, „elfáradtak”, „pszichológiailag beszűkültek” és néhányan apátiába süllyedtek.

A szerzők Marienthalt „fáradt közösségnek” nevezték. A munkanélküliek { ... } „jellemzője a hosszú távú tervek hiánya. E tervek hiánya az élettörténetek elbeszélésekor mutatkozik különösen drasztikus módon. Élete történetének elmesélése során 28 férfinál és 29 nőnél érdeklődtük a jövőre vonatkozó terveik iránt. Mindössze 15-en beszéltek tervekről, elsősorban az elköltözésről. Egyetlen kivétellel azonban semmit sem tettek terveik megvalósításának érdekében.” (Jahoda-Lzarsfeld-Zeisel, 1999, 87)

A társas kapcsolatokra és a családi viszonyokra nézve a kutatás megállapította, hogy „amennyire anyagunk betekintést enged a férfi-nő viszonyba, feltételezhetjük, hogy ez a viszony a munkanélküliség szükséghelyzetében csak kivételes esetekben javult. Általában a békés házasságokban a korábinál gyakrabban fordulnak elő kisebb nézeteltérések, az eleve zavaros kapcsolatokban a nehézségek fokozódnak.” (Jahoda-Lazarsfeld-Zeisel, 1999, 113)

Kiderült tehát, csak kevesen voltak képesek átvészelni a tartós és kényszerű munkanélküliséget, hogy pszichológiailag ne szenvedték volna meg a tétlenséget. Ilyen pszichológiai ártalmak még akkor is felléptek, ha anyagi értelemben nem került veszélybe az egyén és családja.

A harmincas évek tapasztalatait összegezve Jahoda (1982, 39) a munkanélkülivé válás öt szempontból vett negatív következményét írta le:

- az idő érzékelésének zavara
- társadalmi kapcsolatok drasztikus beszűkülése
- a kollektív tevékenységben való részvételtől való tartózkodás
- a társadalmi státusz megrendülése és ennek következtében az identitás elbizonytalanodása

- rendszeres tevékenységek hiánya.

Egészeben véve az volt a vizsgálat fő tanulsága, hogy a munkanélküliség nem anyagi (pszichológiai, szociális, politikai, egészségi stb.) következményei súlyosabbak, mint a munkanélküliség nyomán beálló egyéni és közösségi-gazdasági bajok; és ezek a nem anyagi jellegű negatív következmények nagyrészt visszafordíthatatlanok.

A marienthali vizsgálat szerint négy stádiumon mentek keresztül a munkanélküliek a munkanélküliség hatására. Ezek a stádiumok a következő:

1. sokk
2. optimizmus
3. pesszimizmus
4. fatalizmus.

A II. világháborút követő jóléti fejlődés szakaszában a bérmunkáslét egyre inkább távolodni kezdett a XIX. században és a XX. század elején még úgy-ahogy létezett „ideáltípustól”. Ennek fontos következményei voltak arra nézve, hogy a munkanélkülivé váltakra milyen hatással volt a munkanélküliség, és abban a tekintetben is, hogy a közvélemény milyen attitűdöt alakított ki a munkanélküliséggel és a munkanélküliekkel szemben.

A bérmunka továbbra is az élet alapvető kényszere és szükséglete maradt az emberek többsége számára a fejlett országokban – a munkanélküliség ennek az alapvető létformának a tipikus betegsége, bár nem elhanyagolható mértékben módosítva a jelenség szociálpszichológiai aspektusait. A munkanélküliség jelentése is alapvetően ugyanaz az emberek túlnyomó többsége, s a gazdaság és a társadalom egésze számára, mint a II. világháború előtt volt. A munkanélküliség ma is abban az alapvető jelentésében értelmezhető, amelyben a korábbi tőkés fejlődési periódusokban értelmezték.

1.3. A munkanélküliség által különösen érintett csoportok

Különösen nagymértékben érintette a munkanélküliség a *fiatal munkanélkülieket*. „Az 1970-es évek eleje óta egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy azok a feltételek, amelyek az 1960-as évek drámai rövid életű ifjúsági mozgalmait létrehozták, és – ami ennél is fontosabb – az ipari és fejlődő országok

kormányainak és intézményeinek attitűdjét, politikáját átható gazdasági optimizmust kialakították, már nem léteznek. Azok a szavak és kifejezések, amelyek az 1960-as évek ifjúság fogalmának jellemzésére születtek, bár hasznosak a korszak megértése szempontjából, eltakarhatják előlünk az életnek azokat a megváltozott viszonyait, amelyekkel az ifjúság az 1980-as években az ipari társadalmakban és fejlődő országokban egyaránt szembekerül. Többről van itt szó, mint a – kifejezés legszélesebb értelmében vett – munkanélküliségről. Fontosabb az „alkotó” tevékenységekben való részvétel lehetősége, vagyis az olyan tevékenységekben, amelyekben, miközben az egyén megkeresi létfenntartása költségeit, kiélheti a spontaneitásra és az alkotásra irányuló szükségleteit.” – írta az UNESCO 1981-jelentése.

Az OECD szerint „egy bizonyos érzékenységi szint felett a (tömeges munkanélküliség) egyik következménye az, hogy a fiatalok „akik a jelenlegi vizsgálatok szerint továbbra is szeretnének elhelyezkedni, és bármilyen reménytelennek is tűnik, mégis megpróbálnak állást találni” fokozatosan elidegenednek a társadalomtól. Általánosan szólva fenn áll annak a veszélye, hogy az elkövetkezendő évtizedsorán olyan társadalom keletkezik, amelyben nem csak fokozatosan elválik egymástól a „Mi” és az „Ő” ügyük, hanem a többségi csoportok szilánkjaira hullnak szét, ahol a fiatalok és a viszonylag védtelenek elválnak a védettektől, és a munkaerőpiac tapasztaltabb részétől” (Heertje, 1983, 15)

A pályakezdő fiatalokat érintette legsúlyosabban a munkanélküliség. Az elhelyezkedésre valóképtelenség azzal járt, hogy a pályakezdők számára meghosszabbodott a tényleges felnőtté válásig és az önállósulásig terjedő életszakasz. „a munkába állás azt jelenti, hogy valaki független attól a családtól, amelyikben született, hogy házasságot köthet, és saját családot alapíthat, hogy elegendő jövedelemmel rendelkezik saját otthon teremtéséhez, és hogy részt vehet társadalmának kulturális és egyéb szabadidős tevékenységében.” – így az említett UNESCO jelentés.

A második világháború után fejlett országokban nőtt a nők aktivitási rátája. Egyre több nő vállalt pénzkereső munkát. A nyolcvanas évekig a nők esélye a munkanélküliségre általában nagyobb volt, mint a férfiaké. A nyolcvanas évektől azonban az állást kereső nők számára javultak a munkavállalás esélyei. Ez egyrészt azért van, mert a nők jobban elfogadják a részmunkaidős és a szerződéses munkákat, így recesszió közepette a munkaadók szívesebben alkalmazzák őket. Másrészt a nők még

mindig erőteljesen a családra orientáltak, ezért ritkábban vannak a munkát keresők között. Így azáltal, hogy nincsenek teljesen a bér munkához kötve, kevésbé mutatkoznak munkanélkülinek bér munka híján. A nők – a legtöbb országban – a háztartáson belül fejtik ki munkatevékenységük nagyobb részét. Két szférában is dolgoznak, így függésük nem olyan egyértelmű a bér munkától, mint a férfiaké, egyben a gazdaság egésze szempontjából is rugalmasan mobilizálható bér munkás tartalékot jelentenek.

Pszichológusok megfigyelték, hogy nők esetében a munkanélkülivé válás pszichológiai sokkja sokkal kisebb, mint a férfiak esetében. Mivel a nők jobban orientálódnak a bér munkán kívüli tevékenységek felé, mint a férfiak, hamarabb meg tudják találni, az újfajta élethelyzetben az alternatív hasznos tevékenységeket. A munkanélküli nőt a környezet is kevésbé nézi le azért, mert elvesztette állását, a kívülről jövő pszichológiai nyomás tehát kisebb, mint a férfi esetében. A nő esetében a társadalmi státusz, és a bér munka színterén való elhelyezkedés nem függ össze olyan erősen egymással, mint a férfi esetében. Nem az anyagilag legrosszabb helyzetben lévő munkanélküliek estében jelentkeznek legdrámaibban a munkanélküliség pszichológiai terhei, hanem azoknál, akiknél az anyagi (és a következménye) relatív helyzetváltozás a legnagyobb.

Akár nagy, akár kicsi, azonban az anyagi és státuszvesztés, a munkanélküliség teher. Még ha feltételezzük is. Hogy anyagi értelemben kompenzálni lehet a munkanélkülieket, két súlyos teher marad. A munkanélküli nem érti magát a társadalom teljes értékű tagjának, úgy véli nincs rá szükség, hogy felesleges, hogy kolonc mások nyakán. Ugyanakkor kívül reked a társadalom főmozgási körén. Az országos kérdések, vagy a kisebb közösségi ügyek – amelyek megoldásában munkájának, jövedelmeinek, kapcsolatainak, státuszának, presztízsének megfelelően magas részt vesz – már kívül esnek befolyásolási és elérhetőségi szféráján a „mások” ügyévé válik a „mi” ügyünk helyett. A munkanélkülivé válás által okozott veszteségek mérséklésének irányában hat az, hogy magát a folyamatot felismerték, leérték, és differenciáltan elemezték. Így mód nyílt arra, hogy a munkanélküliek számára nyújtott szolgáltatások (főleg a mentálhigiénés természetűek) célzott módon figyeljenek a negatívhatások felmerülésére. Tanácsadással hozzásegíthetik a munkanélkülieket ahhoz, hogy maguk is aktívan elemezzék saját magukat, és aktívan törekedjenek a negatívhatásokkal szembeni ellenállásra. (tudatos társas -élet szervezése, a szabadidő konstruktív kihasználása, konfliktus redukció önkontroll révén, aktív álláskeresési technikák, stb.)

2. Az optimizmus és a pesszimizmus jellegzetességei

Az optimizmus:

“A lehető legjobb végkifejlet elvárására való hajlam.”

Egy személy kedvező elvárásainak sokféle oka lehet: személyes hatékonyság, szerencse vagy egyéb okok.

Az optimista beállítottságú személy jobban meg tud küzdeni a stressz-hatásokkal: terveket készít, az aktuális feladatokra összpontosít, jobban védekezik a stresszhez kapcsolódó negatív érzelmekkel szemben.

Reker és Wong (1983; In: Scheier és Carver, 1987) tanulmányában a vizsgált személyek egy listát írtak arról, hogy milyen pozitív dolgokat várnak el a közeljövőben. Két évvel később ugyanezek a személyek beszámoltak testi tüneteikről és információt adtak általános testi, pszichikai állapotukról. Azok a személyek, akiket korábban (a pesszimistákhoz képest) optimistáknak találtak, kevesebb tünetről és jobb testi, pszichikai állapotról számoltak be.

Az optimizmussal és a pesszizmussal külön-külön már sok kutató foglalkozott. Egyes kutatások az optimizmust és a pesszizmust az érzelmi beszabályozottság (rendezettség) indexeként kezelték. Dember és tsai (1989) több ilyen kutatást is idéznek: Például Frank (1974) szerint az optimizmus jó prognózist nyújt a terápiában. Stotland (1969) hasonlóképpen feltételezi, hogy a bizakodó ‘sémák’ kifejllesztése alapvető a különböző emocionális zavarok, illetve a pszichózis legyőzésében.

A pesszimista ‘stílus’ hajlamosít a gyenge egészségi állapotra (Peterson, Seligman és Vaillant, 1988). Ide kapcsolhatjuk az immunrendszer alacsonyabb működési szintjét is (Kamen, Seligman és Rodin, 1987).

Azt az elképzelést, mely szerint a pesszimista hajlam összefonódik egyfajta passzív magatartással, közvetlenül tanulmányozták egy kutatás során. A kutatás két, különlegesen szélsőséges formáját tárta fel a passzív részvételt mutató tendenciának. Az egyik tanulmány Hull (1981; In: Scheier és Carver, 1992) azon teóriáján alapul, mely szerint az alkoholisták gyakran folyamodnak stratégiailag az alkoholhoz, azért, hogy csökkentsék *öntudatosságukat*. (Arra irányuló szándék, hogy kirekessze az önmagával és a problémáival kapcsolatos gondolatait.) A pesszimistáknál adott az uralkodó tendencia, melyben a passzív magatartást problémamegoldó mechanizmusként használják. Ebből következőleg az alkohol ily célokra való használata sokkal valószínűbb a pesszimisták között, mint az optimistáknál.

E lehetőséget vizsgálva, kutatást végeztek, olyan emberek részvételével, akik nem sokkal korábban alkohol elleni gyógykezelésen vettek részt, s jelentkeztek egy utókezelési programra (Strack, Carver és Blaney, 1987; In: Carver és Dunham, 1991). A kérdés az volt, hogy ki tudta sikeresen elvégezni az utókezelési programot, s tudott továbblépni a dolgozó világba; és ki az, aki ehelyett visszatért az alkoholhoz.

A várakozásoknak megfelelően, a pesszimisták - még a program befejezése előtt - nagyobb valószínűséggel tértek vissza az alkoholhoz, mint az optimisták. Másfelől viszont (egy másik tanulmányban) nem találtak bizonyítékot arra, hogy vannak-e funkciói (s ha igen, milyenek) az optimizmusnak a további önmegtartóztatásban egy intenzív elvonókúra idején.

Az optimisták és a pesszimisták jó közérzetének különbsége abból a módból származik, ahogyan a személyek a különböző megoldási stratégiákat szelektálják és használják. Az optimizmus-pesszimizmus terén észlelt különbségek közvetlen hatással lehetnek a testi funkciókra is.

Megküzdési stratégiákkal kapcsolatos kutatásokat idéz Scheier és Carver (1987) tanulmánya: a megoldási (coping), „*megküzdés*” folyamat legátfogóbb megközelítése Lazarus (1966) nevéhez fűződik. Lazarus és munkatársai szerint az emberek kétféle módon küzdenek meg a stresszt okozó körülményekkel, stresszhatásokkal.

Az első, ún. „*problémacentrikus*” megoldás (megküzdés) lényege, hogy a személy a stressz forrását kívánja megszüntetni; megszünteti vagy kikerüli a fenyegető ingert. A személy olyan célok felé halad, amelyek a stressz okát megakadályozzák.

Egy másik fajta stratégia az úgynevezett „*érzelemcentrikus*” megküzdés. Ennek célja a stresszhelyzethez kapcsolódó negatív érzelmi állapot csökkentése, kiküszöbölése. Lazarus és Folkman (1984) szerint ennek a stratégiának két lehetséges előnye van. Egyrészt: az aggodalom csökkentése önmagában is hasznos. Másrészt: a stressz által kiváltott negatív érzelmi állapot akadályozza a stresszel való aktív szembeszállást, így az érzelemcentrikus megküzdés, mivel csökkenti a negatív érzelmi állapotot, könnyebbé teszi a személy számára, hogy áttérjen a problémacentrikus stratégiára.

Ez a két stratégia nem összeférhetetlen. Az emberek stresszhelyzetben gyakran ezek keverékét használják. Bizonyos változók meghatározhatják, hogy melyik stratégia dominál a személy válaszaiban (Folkman és Lazarus, 1980; McCrae, 1984). A problémacentrikus stratégiát gyakrabban használják azokban a szituációkban, ahol a személyek hisznek abban, hogy lehet valami

konstruktívat tenni a stresszhelyzet megoldása érdekében. Az érzelemcentrikus stratégiát akkor használják gyakrabban, ha úgy látják, hogy az adott helyzetet mindenképpen el kell viselniük.

A problémacentrikus stratégia tűnik gyakoribbnak azoknál az embereknél is, akik pozitív változást várnak el. A problémacentrikus stratégiát követőknél az optimizmus kapcsolódhat a stressz okokkal való aktív megküzdéshez.

Ez a konklúzió egybevág azokkal az előzetes laboratóriumi kísérletekkel, amelyek kimutatták, hogy a kedvező változások arra készítetik a személyt, hogy folytassa vagy újrakezdje erőfeszítéseit, melyek a cél elérésére irányulnak (Carver és Scheier, 1981, 1982, 1983).

Az érzelemcentrikus stratégia alapján nehezebb az eredményt megjósolni, mert ez a megoldási mód eléggé különböző tendenciákat foglal magába.

Carver és mtai (1979) szerint a pesszimizmus hajlamosíthat az érzelemcentrikus megküzdés bizonyos fajtáira. Mivel az érzelemcentrikus megküzdés gyakran a problémacentrikus megközelítés szolgálatában áll, valószínűnek tűnik, hogy az optimizmus pozitívan kapcsolódhat bizonyos érzelmeken alapuló stratégiák használatához (Lazarus és Folkman, 1984; In Scheier és Carver, 1987).

Az optimizmus pozitívan korrelál a problémacentrikus stratégiák használatával, különösen akkor, ha a vizsgált személyek a stresszhelyzetet kontrollálhatónak tekintik. Az optimizmus pozitívan korrelál a pozitív újraértelmezés használatával, és fordított arányosságot mutat a 'tagadó távolítással' (*denial distancing*). Az optimizmus pozitívan kapcsolódik még a helyzet reális elfogadásához, de csak azoknál a személyeknél, akik a helyzetet kontrollálhatatlannak látták (Carver és mtai, 1986).

Ezek az eredmények - bár ellentmondásosnak tűnhetnek - végső soron konvergensek. Ahelyett, hogy tagadnák a helyzetet, az optimisták megkísérelnek közvetlenül az aktuális problémákkal foglalkozni, és a helyzetben, amellyel szembekerültek a legjobbat próbálják látni. Az optimisták használják az elfogadás, a beletörődés stratégiáit is, de csak akkor, ha ezek a stratégiák adaptívnek látszanak, vagyis ha a stresszhelyzet kontrollálhatatlannak tűnik.

Az optimizmus nemcsak akkor jelent előnyt a megküzdésben, amikor a személy tud valamit tenni a stresszhelyzet leküzdésére, hanem akkor is, ha a személynek el kell fogadnia az eseményt, és alkalmazkodnia kell hozzá.

Az optimista ember olyan megoldási mintákat alkalmaz, amelyek lehetővé teszik, hogy mindent elkövessen, ami csak lehetséges az adott szituációban.

A pesszimista ember, ezzel ellentétben megpróbálja tagadni a stresszhelyzetet, 'belefeledkezik' annak kellemetlen érzelmi hatásaiba, és azoktól a céloktól próbál meg szabadulni, amelyek elérését a stresszhelyzet gátolja.

Amikor szerencsétlen helyzetbe kerül, az optimista ember próbálkozik, a pesszimista viszont általában hamar feladja. A megküzdési stratégiák között meglévő, fent vázolt különbség magyarázhatja (legalábbis részben) azt a kapcsolatot, amit az optimizmus és a jó közérzet között találtak.

A megküzdési stratégiákat általában úgy definiálják az irodalomban, mint egy beilleszkedési folyamatot a fenyegető szituációk észlelésekor. Monat és Lazarus (1991; In: Roger és tsai, 1993; erről bővebben: lásd Oláh, 1993) szerint a megküzdési stratégiák azok az egyéni törekvések illetve reakciók egy adott ingerre, amelyek veszélyeztetik vagy kimerítik az ember erőforrásait.

Az aktívan alkalmazott megküzdési stratégiák pozitívan korrelálnak az optimizmussal. Egy ember élete során alkalmazott megküzdési stratégiákat nem lehet általános reakcióként felfogni, tehát nem lehet előre megjósolni egy adott problémára adandó válaszát, hisz minden egyes újabb szituáció különböző válaszadást, reakciót igényel (Cohen, Lazarus 1973).

Ilyen szituáció léphet fel például munkanélkülivé válás esetén, mikor is az ember értékrendszere meginog, felborul az egyénben az egyensúly és egy új értékrendszer felállítására kényszerül. Válaszként bizonyos védekező mechanizmusokat épít ki a probléma leküzdésére.

2.1 A védekező pesszimizmus

Scheier és Carver (1992) bemutatja a pesszimizmusnak egy olyan fajtája, amely előnyöket is hord magában, ez az ún. „védekező pesszimizmus”, amely az elméleti teljesítmények, pl. iskolai teljesítmény területén jelentkezhet (Cantor és Noblem, 1989).

A védekező pesszimista diák olyasvalaki, aki előre „megérez” bizonyos dolgokat, és aggódik a negatív események miatt; a korábbi magas iskolai sikerek ellenére is. Az orientáció önvédőként értelmezhető, s így módon két különböző fajtájú védekezésnek is tekinthető. Először is, az eleve gyenge teljesítmény elvárása csökkenti az emberben a sokkhatást abban az esetben, ha a 'szerencsétlenség' bekövetkezik. Másodszor, az aggodás, a kudarc előre vetítésével kapcsolatos

nyugtalanság cselekvésre sarkallja a személyt. Ennek az az eredménye, hogy a védekező pesszimisták hajlamosak ugyanolyan jó teljesítménnyel szerepelni a teszteken, mint elméleti optimista társaik. Úgy tűnik, hogy a védekező pesszimizmus működik - legalábbis rövid távon - azoknál, akik alkalmazzák, de nem jobb hatásfokkal, mint az optimizmus; vagyis a védekező pesszimisták iskolai teljesítménye nem különbözik az optimistákétól. Bizonyos esetekben pedig a pesszimizmus inkább akadályozza a jó teljesítményt, mintsem előmozdítaná azt.

2.2 Realitás és illúzió

A realitás-érzékelést akkor tekinthetjük mentálisan egészségesnek, ha a személy a valóságot a maga teljességében észleli. Az illúzió, a tartósan hibás észlelés, az előítélet (elfogultság) mind sajátos egyéni képet mutatnak. Az illúziók tartósak, mindent áthatóak, és szisztematikusak, ilyen pl. az irreálisan pozitív önértékelés, az irreális optimizmus.

Az illúzió definíciója:

Olyan percepció, amely más módon érzékeli a valóságot, mint ahogy az van.

Az illúzió egy hibás mentális kép vagy koncepció, ami lehet képzelt, vagy esetleg egy valóságos dolog félremagyarázása. Lehet kellemes, ártalmatlan, és akár hasznos is (Stein, 1982).

Irreális optimizmus:

Taylor és Brown (1988) olyan vizsgálatokat idéz, amelyek a valóság észlelésének módjait mutatják be: a *mentális egészség* hagyományos értelmezése szerint a jól beszabályozott személy viszonylag pontosan észleli saját magát, kapacitását, és képes arra, hogy kontrollt gyakoroljon a számára fontos események, valamint jövője fölött. Ezzel szemben sok szociálpszichológiai, személyiség-lélektani, klinikai pszichológiai és fejlődéslélektani kutatás mutatja azt, hogy a normál személynek irreálisan pozitív képe van saját magáról, és túlzottan hisz abban, hogy ellenőrizni tudja környezetét; jövőjét messze jobbnak képzei, mint az átlagemberét. A legtöbb ember kevésbé emlékezik a kudarcaival kapcsolatos információkra, mint a sikereivel kapcsolatosakra (Silverman, 1964); és pozitívabbnak ítéli meg egy adott feladatban nyújtott teljesítményét, mint amilyen az a valóságban volt (Crary, 1966). Az oknyomozással kapcsolatos vizsgálatok azt mutatják, hogy a személyek a pozitív

eredményeket inkább tulajdonítják saját maguknak, mint a negatívakat (Bradley, 1978; Miller és Ross, 1975; Ross és Fletcher, 1985; Zuckerman, 1979).

Az általános kép ellenére – amely azt mutatja, hogy a személyek inkább vállalják a felelősséget a pozitív kimenetelű dolgokért, mint a negatívakért – bizonyos eredmények azt sugallják, hogy az emberek felnagyítják saját felelősségüket, ha nagyon negatív eseményről van szó (Bulman és Wortman, 1977; Janoff és Bulman, 1979; Taylor, Lichtman és Wood, 1984).

Amikor a személyek egy életesemény bekövetkezésének valószínűségét jósolják, irreálisan optimisták (Drake, 1984, Weinstein, 1980; In: Dewberry és tsai, 1989). Úgy gondolják, hogy a kellemetlen események velük ritkábban, a pozitív események pedig gyakrabban esnek meg, mint másokkal. Amikor a személyeket megkérik, hogy jósolják meg egy szociális vagy politikai esemény kimenetelét, a jóslat azzal vág egybe, amit szeretnének -saját preferenciákkal- (Cantril, 1938; Lund, 1925; McGregor, 1938; McGuire, 1960; In: Weinstein, 1980).

Az emberek irreális optimizmusának oka lehet az, hogy kevés információjuk van a kockázat pontos felbecsülésére, vagy az, hogy az események valószínűségének becslésében szisztematikus hiba van. Az ilyen hiba iránya függ az esemény valószínűségétől és a személyes tapasztalat gyakoriságától, de nem függ az esemény típusától.

Az egocentrikus tendenciák bizonyos esetben optimistává tehetik az embert, mind a pozitív, mind a negatív események tekintetében. Ha egy esemény kontrollálhatónak tűnik, a személy hisz abban, hogy lépéseket tehet annak érdekében, hogy növelje az esemény bekövetkezésének valószínűségét.

Mivel az emberek könnyebben emlékeznek saját cselekvéseikre, mint mások tetteire, valószínűbb, hogy arra a következtetésre jutnak, hogy a kívánt végkifejlet inkább történik meg velük, mint másokkal.

Weinstein (1986) dolgozata az irreális optimizmus és különböző életkorok összefüggéseivel foglalkozó vizsgálatokat idéz: az egocentrizmus az egyik faktor, ami - úgy tűnik - optimizmusra hajlamosít, sokkal gyakoribb serdülőkorban, mint a későbbi életkorokban bármikor (Elkind, 1967; Enright és Lapsley, 1979).

Az egocentrikus személy hajlamos azt hinni, hogy cselekedeteivel megelőzheti a bajt (Weinstein, 1984; Weinstein és Lachendro, 1982).

Bár a pszichológiai időperspektívával kapcsolatos kutatások nem találtak közvetlen kapcsolatot az életkorral (Doob, 1971) Svenson, 1984) kimutatták, hogy a serdülők korlátozottabb időperspektívával rendelkeznek, mint a felnőttek (Ausubel, 1954; McCandless, 1970).

Ha a jelenre koncentrálnak, kevésbé reálisan látják a jövő problémáit, mint a felnőttek. Bizonyos adatok azt mutatják, hogy a fiatalok gyakrabban hisznek abban, hogy a jövő a jelennél jobb lesz, mint az idősebbek (Hultsch és Bortner, 1974; Watts és Free, 1978). Ezek miatt az okok miatt az irreális optimizmus a bajok érzékelésében a fiatalokra korlátozódhat.

Önértékeléssel és self-percepcióval kapcsolatos vizsgálatokat idéz Taylor és Brown (1988) tanulmánya: tények mutatják, hogy azok a személyek, akiknek alacsony az önbecsülésük, lehangoltak, kiegyensúlyozottabb a self-percepciójuk (Coyne és Gotlieb, 1983; Ruehlman, West és Pasahow, 1985; Watson és Clark, 1984).

Ezek a személyek:

- a) a pozitív és negatív énjükkel releváns információkat azonos gyakorisággal gyűjtik be (Kuiper és Perry, 1982; Kuiper és McDonald, 1982).
- b) elfogulatlanabbak a felelősség-tulajdonításban (Campbell és Fairey, 1985; Kuiper, 1978; Rizley, 1978).
- c) önértékelésük és mások értékelése között nagyobb konvergencia van (Brown, 1986).

A pozitív illúzió hatása fokozott szociabilitással és jóindulattal párosul (Isen, 1984; Diener, 1984). Nyilvánvaló kapcsolat van a pozitív illúzió és a szociális elkötelezettség bizonyos aspektusai között. A pozitív illúzió kétféle módon növelheti a kreatív, produktív munkára való kapacitást:

- Először is, ezek az illúziók önmagukban is megkönnyíthetik az intellektuális, kreatív működést.
- Másodszor, növelik a motivációt, a kitartást és a teljesítményt.

Az én-erősítő percepció hatásának - a motivációra, a kitartásra és a teljesítményre - két forrása lehet. A pozitív én képű személy keményebben és kitartóbban dolgozik feladatain (Felson, 1984). A kitartás viszont hatékonyabb erő kifejtést okoz, és nagyobb az esélye a cél elérésének (Bandura, 1977; Baumeister, Hamilton és Tice, 1985; Feather, 1966, 1968, 1969).

Más tanulmányok (Baumeister és Tice, 1985; McFarlin, 1985) azt írják, hogy a magas önértékelésű emberek hamarabb hajlamosak elállni a megoldhatatlannak látszó feladat végrehajtásától, ha erre lehetőségük van.

A szociális megismerésre vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy - szemben a hagyományos pszichológiai elképzeléssel - a mentálisan egészséges személy nem feltétlenül veszi tudomásul az élet dolgait a maguk teljességében; mivel rendelkezik olyan kapacitással, amellyel képes elferdíteni

a realitást úgy, hogy önbecsülését erősítse, fenntartsa saját személyes hatékonyságába vetett hitét, és előmozdítsa optimista jövőképe alakulását.

Ez a három illúzió kapcsolódik a mentális egészség kritériumaihoz, elősegíti azokat: képesség arra, hogy énjével és másokkal törődjön, hogy boldog (elégedett) legyen, és hogy produktív, kreatív munkát végezzen.

2.3 Hogyan hatnak az illúziók?

Úgy tűnik, hogy az emberek az ellentétes vagy negatív, esetleg kétértelmű információkat egyszerűen asszimilálják korábbi pozitív énképükhöz és világgépükhöz. A pozitív illúziók fenntartására szociális és kognitív szűrőmechanizmust működtetnek, amely a negatív információt kiszelektálja. Ha a személy hisz saját jóságában és cselekedeteinek helyességében, hajlamossá válhat eltaposni mások jogait, és leértékelni másokat. (Pl. ide tartoznak a vallásos ill. politikai értékek égisze alatt elkövetett atrocitások.)

Az a személy, aki negatív vagy ambivalens információk ellenére pozitív énképpel rendelkezik, hisz személyes hatékonyságában, és optimista a jövőjét illetően; feltehetően boldogabb, produktívabb, mint az, aki ezeket az információkat pontosan észleli, és beépíti őket énképébe, világgépébe és a jövőről alkotott elképzeléseibe.

Ebben az értelemben a pozitív illúziók fenntartására irányuló kapacitásunkat inkább tekinthetjük értékes erőforrásnak, amelyet táplálni és támogatni kell, mintsem hibás feldolgozó rendszernek, amit korrigálni kellene. Mindenesetre ezek az illúziók a személy világát kellemesebbé teszik.

2.4 Az énről alkotott elképzelés, a self-koncepció és a szociális percepció.

Egyes tanulmányok már foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a személy self-koncepciója hat-e (és ha igen, hogyan hat) arra, hogy a személyt mások miként észlelik (Duncan, 1966; Seeman, 1966; Wrightsman, Richard és Noble, 1966; In: Fitts, 1972).

A tulajdonított hasonlóság mértéke pozitív korrelációban van az önbecsüléssel. A pozitív önbecsülésű emberek hasonlónak látják a többieket, az alacsony önbecsülésűek viszont nagyon különbözőnek érzik magukat a többiektől. Más kutatások azt mutatják, hogy a másik ember feltételezett hasonlósága pozitívabb viszonyulást eredményez. Másokról alkotott véleményünkre, viselkedésünkre, érzéseinkre hat a saját self-koncepciónk, és ugyancsak hat a másik emberé is.

Egy korai kutatás (Fitts, 1954) különböző self-koncepciókra irányuló mérésekkel kapcsolatot mutatott ki a self-percepció és a szociális percepció között. Mivel a másokkal szemben tanúsított viselkedésünk a másokról kialakított véleményünk függvénye, ez egy fontos kutatási terület. A szerző csak gyenge kapcsolatot talált a self-koncepció és a szociális percepció pontossága között, de szoros kapcsolatot fedezett fel a self-koncepció és a szociális percepciók természete között.

A pozitív self-koncepciójú személyek úgy észlelnek másokat, mintha hozzájuk hasonlóak lennének, vagy az övékhez hasonló self-koncepciójuk lenne.

Az önértékeléssel kapcsolatos vizsgálatokat Fitts és Tsai (1971) tanulmánya idézi: Maslow (1954, 1959) központi jelentőséget tulajdonít az önbecsülésnek. A motivációs hierarchiában az önbecsülés szintje az önaktualizáció előfeltétele. Ha az önbecsülés jó, a személy szabadon koncentrálhatja energiáit, és aktualizálhatja lehetőségeit. Coopersmith (1967), Rogers (1951, 1961) és Purkey (1970) úgy tekintik az önbecsülést és önértékelést, mint a self-percepció elsődleges komponensét.

2.5 Anyagi stressz

Ha anyagi nehézségek lépnek fel, ez befolyásolja az egyén magánéletét, párkapcsolatát; bár materiális krízishelyzetekben fontosabbá válhatnak az emberi kapcsolatok (Elder & Caspi 1988, Liem & Liem 1990). A férfiak ilyen szituációban érzékennyé és agresszívvá válnak, kevésbé megértőek a feleségükkel szemben, és a nők férjükkel való elégedetlensége gyakran vezet váláshoz (Conger és mtsi 1990).

2.6 Kognitív folyamatok

Egy egyén összetett kognitív folyamata egy adott időszakban bizonyos mértékben attól függ, hogy milyen ingerhatások érik a külső környezettel való interakciójában.

Azok az emberek, akiket összetett ösztönző ingerek érnek, jobb képességeket fejlesztenek ki bizonyos helyzetek több szempontú értékelésében, mint azok, akik ingerszegény környezetben vannak, illetve egyszerűbb feladatok megoldásában vesznek részt. Tehát a kognitív képességek kifejlesztése befolyásolhatja egy ember életorientációját, céljai kiválasztását (Crocke és tsai, 1978).

Kohn és Schooler szerint egy egyén arra való hajlama, hogy összetett vagy egyszerű munkát válasszon, attól függ, hogy az eddigi vagy a jelenlegi munkájához hogy viszonyult. Tehát kölcsönhatás van a munka kiválasztása és a munkához való viszonyulása között.

2.7 Társadalmi életkor (kulturális átlagos életkor)

Különböző kultúrák összehasonlítása egyúttal érdekes példát szolgáltat arra is, milyen társadalmi szerepet játszhat a kulturális és társadalmi környezet a megküzdési stratégiák kiválasztásában és alkalmazásában. Az optimista ill. pesszimista tendenciák kialakulásában fontos szerepet kaphat a társadalmi interakciók mértéke, (social support), de a társadalom demográfiai jellemzői is, mint például az életkor megoszlása.

A különböző kultúrák összehasonlítása azért fontos, mert a gazdasági, társadalmi és szociokulturális tényezők erősen befolyásolják az egyénre jellemző megküzdési és védekezési mechanizmusok kialakítását.

Ilyen módon a társadalom életkora kisebb-nagyobb hatást gyakorol mind a társadalmi aktivitás vagy passzivitás kialakulására, mind pedig a kultúrára jellemző optimizmus-pesszimizmus tendenciákra is. Hasonlóképpen az egyénre jellemző optimizmus-pesszimizmus szintjére nemcsak az egyéni életkor van hatással, hanem annak a társadalomnak az életkora is, amely az egyén értékrendszerét befolyásolja.

2.8 A külső-belső kontroll attitűd kapcsolata az optimizmussal

Az egyének által alkalmazott oktatási stílus a szocializációs folyamat során alakul ki, a környezettel való interakció eredményeképpen.

Hoorens & Buunk (1993) középiskolások körében végzett vizsgálatainak eredményei azt mutatják, hogy azok a személyek, akik úgy gondolják, hogy kezükben tartják az események kontrollálhatóságát, optimistábbak, mint azok, akik ezeknek az eseményeknek külső okot tulajdonítanak.

Ugyanitt idézik a kontroll és az optimizmus kapcsolatára Perloff (1987) által adott értelmezést: azok az emberek, akik úgy gondolják, hogy fontos képességek birtokában vannak, azt is hiszik, hogy az egészségüket fenyegető veszélyek csökkentésében is hatékonyabbak másoknál. Ha már az egészség is kontrollálhatónak tűnik az egyén számára, ez a hit bizonyos irreális optimizmushoz vezet.

Más magyarázatok szerint azok, akik kontrollálhatónak tartják egészségüket, erősebb egészségvédő magatartást mutatnak, mint azok akik úgy hiszik, hogy ezeket a dolgokat természeti vagy más nagy hatalommal rendelkező erők irányítják.

Az irreális optimizmus erősebben jelentkezik azoknál a személyeknél, akik inkább belső kontrollattitűddel rendelkeznek, mint azoknál, akik inkább külső kontrollosak.

Azonban külső oktatás nemcsak az egyértelműen külső kontrollos személyre lehet jellemző, más esetekben is előfordul védekező mechanizmusként, kudarcélményre adott válaszként. Ilyen esetben bár az egyén szóban külső okokkal magyarázza múltbeli kudarcát, valójában úgy cselekszik, mintha saját viselkedése határozná meg az események kimenetelét (Hochreich, 1974, 1975; Phares, Ritchie & Davis, 1968; Rotter, 1975, In: Rotter 1992).

Az egyéni oktatási stílus összefüggésben van a szülők nevelési stílusával. A lelki sérülékenység, az alacsony önértékelés, a depresszióra való hajlam, valamint a reménytelenség-érzés összefüggésben áll a szülők nevelési stílusával, az ilyen szülők általában kevésbé támogatóak, távolságtartóbbak vagy túlzottan protektívák (Tiggemann és társai, 1992).

Egy interakcionista nézet (Shrauger & Schereman, 1979; In: Tiggeman és tsai, 1992) szerint a gyerekek az önmagukról alkotott véleményt a szülők és a külső környezet megítélése alapján alakítják ki.

A pozitív eseményekhez való stabil hozzáállás a biztató, támogató szülői, nevelői stílusra vezethető vissza.

A negatív eseményekhez történő általános hozzáállás a negatív visszajelzést adó szülőkkel lehet összefüggésbe hozni .

Beck (1967; In: Scheier és Carver, 1992) szerint a depresszív beállítottságú emberek túlzott hangsúlyt fektetnek a negatív eseményekre.

Garber (1987; In: Dodge, 1993) tanulmánya szerint a depressziós gyerekek negatívabban értékelik saját teljesítményüket, mint nem depressziós társaik, akkor is, ha teljesítményük azonos.

3. Munkaerő-piaci folyamatok

3.1 A foglalkoztatás szerkezetében bekövetkezett változások

A gazdaság átalakulásával jelentősen megváltozott a foglalkoztatás ágazati és területi struktúrája is. A foglalkoztatottak főbb gazdasági ágak szerinti átrendezőségét – a nemzetközi tendenciáknak megfelelően – a mezőgazdaság súlyának csökkenése és a szolgáltatásban dolgozók arányának növekedése jellemezte. 2001-ben a foglalkoztatottak 6,2%-a a mezőgazdaságban, 34,2%-a az iparban, és 59,6%-a a szolgáltatásokban dolgozott (EU:4,4%, 26,9%, 68,8%). S foglalkoztatás szerkezetét jelentősen megváltoztatta, hogy a rendszerváltást követő gazdasági válság következményeként a foglalkoztató szervezetek méret struktúrájában jelentős változás ment végbe. 1999-re megközelítően egymillió vállalkozás jött létre. Az egyéni és mikro vállalkozások az önfoglalkoztatásban betöltött szerepükkel együtt egymilliót meghaladó munkahelyet képviselnek (Humán erőforrás fejlesztés, 2002).

3.2 A gazdasági aktivitás alakulása

A világ fejlettebb országaiban az egyik legfontosabb politikai, társadalmi és gazdasági cél az, hogy a potenciális munkaerőforrásból minél több hasznosuljon. A foglalkoztatottsági szint és a gazdasági

fejlettség között szoros összefüggés figyelhető meg: minél fejlettebb egy ország gazdasága, annál magasabb a munkavállalók aránya. A 15-74 éves népesség körében Magyarországon az aktivitási ráta 2004-ben mindössze 53,35-a volt a munkavállalási korú népesség körében pedig 64,4%. A stagnáló foglalkoztatás és a munkát nem kereső inaktívak magas aránya következtében Magyarországon a legalacsonyabb a népességből rendelkezésre álló munkaerő állománya az Európai Unió 15 tagországa és a csatlakozni kívánó 10 ország között. (Laky, 2002).

1980-ban a népesség 47%-a volt foglalkoztatott. Ez az arány 2001-re 36%-ra csökkent. Az inaktív keresők (gyedeen, gyesen lévők, nyugdíjasok) aránya ugyanebben az időszakban 21%-ról 32%-ra nőtt. Ugyanakkor az eltartottak aránya csökkent 32%-ról 27%-ra. És az eltartottakon belül a tanulók aránya 15%-ról 17%-ra nőtt. Miután a fiatalok létszáma ebben az időszakban nőtt, ez az aránynövekedés csak úgy jöhetett létre, hogy az egyre idősebb korosztályok is képviseltetik magukat a tanulók közt. Míg 1990-ben a tanulók nagy többsége a 14 éves és ennél fiatalabb korcsoportból került ki, (72%), addig 2001-ben – a népszámlálás adatai szerint – arányuk 59%-ra csökkent, ugyanakkor 70 évesnél idősebbeket is regisztráltak tanulóként.

Az aktivitás egyrészt a munkaerőpiacra belépő fiatalok körében másrészt az idősebb (40-54 éves) munkavállalók között csökken jelentősen, miközben az 55-59 évesek körében – valószínűleg a nyugdíjkorhatár kitolódásának hatására – az egyébként nagyon alacsony aktivitási ráta emelkedik. (Varga J., 2002 a).

3.3. Iskolázottság, jövedelem, az oktatás megtérülése

A kilencvenes évek során az iskolázottság egyre inkább felértékelődött. Ez tetten érhető a képzett munkaerő iránti igény növekedésében, a kereset és munkanélküliségi arány alakulásában, a különböző iskolázottságú csoportok között. A középiskolát végzettek kereseti előnye az általános iskolát végzettekhez képest 1986 és 1998 között több, mint másfélszeresére nőtt. A diplomások kereseti előnye pedig megháromszorozódott. Ugyanakkor az iskolázottabbak kereseti előnye gyakran abból is adódik, hogy őket nagyobb arányban foglalkoztatják a termelékenyebb vállalatok.

Ez egy olyan specializálódási folyamatra enged következtetni, ahol a munkaerőpiac kettészakad, egy alacsony termelékenységű, zömében képzetlen munkaerőt alkalmazó és egy magas termelékenységű, iskolázott munkaerőt foglalkoztató szegmensre. Ugyanakkor nem feltétlenül igaz az, hogy a főiskolai vagy egyetemi tanulmányok piaci értéke növekedett a legjobban. Az úgynevezett megtérülési ráta, számítások figyelembe veszik, a bizonyos képzettségek megszerzéséhez szükséges időt, és költséget, és ezt vetik össze, a várható jövedelmekkel, a munkanélküliség kockázatának mértékével. Ez alapján az adatok azt mutatják, hogy 1986 és 1998 között a szakmunkás képző és a középiskola közötti egyetlen évnvi tanulási többlet piaci értéke emelkedett a legnagyobb mértékben. (Köllő, 2000). Ennek fényében még érthetőbbé válik, hogy miért akarnak a szakmunkástanulók növekvő mértékben továbbtanulni.

A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele kevésbé változott az elmúlt években. Az alacsony iskolázottságúak munkanélkülieken belüli aránya továbbra is meghaladja a 30%-ot. A legfeljebb általános iskolát végzettek aránya csökkent valamennyire, ennek elsődleges oka valószínűleg az, hogy elsősorban a képzetlenek adták fel a reménytelennek tartott munkahelykeresést. A munkanélküliség legkevésbé a felsőfokú végzettségűeket sújtja. Arányuk a foglalkoztatottak között 17% körüli, miközben a munkanélküliek között csak 4%-os. A foglalkoztatottak és a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele azt tanúsítja, hogy a munkáltatók elsősorban a képzettebb munkavállalókat foglalkoztatják.

A fiatal munkanélküliek száma jelentősen felére csökkent 1992 és 2001 között. A csökkenés különösen nagy volt a 15-19 évesek esetében. Amint egy hatszázezer 15-19 éves közül 551ezren (91%) voltak inaktívak 2001-ben, főként azért, mert még tanultak. A fennmaradó 10%-ból 8% dolgozott, és 2% (12,5 ezer) keresett aktívan munkát. Ezzel a korcsoportos munkanélküliségi ráta 21,2% volt 2001-ben, vagyis a legfiatalabbakhoz tartozó munkanélküliek az átlagosnál nehezebben tudnak elhelyezkedni. Ennek elsődleges oka, hogy ezek a fiatalok – már életkoruk miatt is – jellemzően alacsony iskolai végzettségűek, felük községben él, ahol kevés a foglalkoztatási lehetőség.

3.4 A tudás alapú gazdaság kihívása az oktatás felé

A humán tőke a gazdasági növekedés egyik meghatározó tényezője, amely jelentősen megnövelheti a termelékenységet. A gazdasági fejlődésnek ugyanakkor gátjává válhat, ha hiány van a szakképzett munkaerőből. Az innovatív, kreatív gazdaságokban, a tudás-intenzív szektorokban ugrott meg leginkább a munkaerő iránti igény. Ugyanakkor a foglalkoztatás formái is átalakulóban vannak: megnőtt a csoport munka, az otthon is végeztető munka szerepe, az egyéneknek nagyobb beleszólásuk van a munkájuk tartalmába, de ez megnöveli a kreativitás szerepét, és az egyéni felelősség szintjét is (The New Economy, 2001). Az úgynevezett tudásalapú gazdaságokban az információs és kommunikációs technológiai (IKT) tudás felértékelődik, a számítógép használatának elterjedése, az Internet a foglalkoztatást rugalmassá és innovatívvá teszi, így csökkenti a költségeket, és növeli a versenyképességet.

3.5 Sikereség az iskolában, sikereség a munkaerőpiacon és az életben

Nem új fejlemény, de a gazdasági verseny növekedéssel párhuzamosan egyre gyakrabban fordul elő, hogy aki az iskolában sikeres, az nagyon sok esetben nem sikeres a munkaerőpiacon, az életben. És fordítva. Az iskolai kudarcokból egyáltalán nem következik a munkaerőpiacon, az életben való sikertelenség. Az iskola jutalmazási rendszere még egy korábbi értékrendben alakult ki, mára már csak belső rugalmatlansága, és belső érdekeltségi rendszere által fenntartott logikát követ, amely gyakran verseny ellenes, vagy a tanári mondandó és értékrend visszaadásának sikeressége mentén alakítja ki a tanulók rangsorát. Az iskola többek között azért nem készít fel az életre és a munkaerőpiacon való helytállásra, mert elsősorban a végzettséget igazoló papír megszerzésére készít fel. Erre koncentrálnak függetlenül a mögöttes tartalmak relevanciájától, hiszen közvetlen megrendelői a diákok és szüleik ezt várják tőle. A munkaerőpiacon keresett képességek kialakítására ugyanakkor ma már minden iskolatípus egyre nagyobb hangsúlyt fektet, de a piacgazdaságra, versenyképességre szocializálás felé a hazai gyakorlat még messze jár más országokétól, sőt az iskola világa kifejezetten negatívan hat ezekre az attitűdökre. A verseny ilyen negatív felfogása visszavetheti az

egészséges versenyszellem kialakulását a fiatalokban, ami közvetve érinti a gazdaság termelékenységét, és hatékonyságát. A nemzetközi terminológiában ugyanakkor már megjelent a „coopetition” kifejezés (együttműködve versenyezni) mint a versenyképesség egyik fontos tényezője.

A versenyszféra és az oktatás közötti távolság meglétét több monitorvizsgáló (Az európai gyakorlathoz illeszkedő..., 2002; Palócz, 2001) eredménye igazolta. A vállalatok kisebb részének van csak kapcsolatát valamilyen oktatási intézménynél, de többségük ennek tényleges tartalmával és saját lehetőségeivel sincs pontosan tisztában. Ezzel párhuzamosan a hazai munkaerő színvonalát a vállalatok többsége nem tartja kielégítőnek.

A gazdaságból nem érkeztek kifejezetten negatív jelzések a fiatalok kulturáltsági és viselkedési szintjére, ugyanakkor gyakorlati felkészültségüket kritika érte: a szakmunkásokét enyhébb, a felsőfokról kikerültekét erősebb. Az egyik legnagyobb problémának ugyanakkor az idegennyelv-tudás hiányát jelezték. (Palócz, 2001.)

3.6 Keresetek a költségvetési és a versenyszférában

A költségvetésben alkalmazottak jövedelmei 1999 és 2002 között gyorsabban nőttek, mint a versenyszférában foglalkoztatottaknak igaz, ennek értékelésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ebbe az időszakba egy választási év is beleesett. Ugyanakkor az alkalmazottakon belül is jobban növekedett a szellemi foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete, mint a fizikaiaké.

A nemzetgazdaságban, 2003-ban az első két hónapban a teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlag keresete 229.800, nettó átlagkeresete pedig mintegy 85.000 forint volt. A bruttó nominális kereset 17,3, a nettó pedig 20,7%-kal nőtt az egy évvel korábbi azonos időszakhoz képest. A szellemi foglalkozásúak keresetének növekedése a költségvetési szférában több, mint kétszer olyan gyorsan nőtt, mint a versenyszférában (Létszám..., 2003).

A keresetek növekedése 2003 elején a szellemi foglalkozásúak között a szociális ellátásban, az oktatásban, valamint a humán egészségügyben volt a legszámottevőbb: 45 és 59% közötti. A magas kereseti dinamika részben összefügg az előző évi központi intézkedések éthúzódó hatásával, a diplomás minimálbér januári bevezetésével, és azzal, hogy a két szféra munkaerő igénye eltérő. Míg a költségvetésben a szellemi foglalkozásúak aránya csaknem 70%, a versenyszférában 32%. Emellett a minimálbéren való foglalkoztatás a költségvetésben – a papírforma szerint – kevésbé elterjedt, mint a vállalkozásoknál, így ez a statisztikákban lehúzza a versenyszféra kereseteit.

A fizikai foglalkozásúak keresete a költségvetésben már 2002-ben is meghaladta a versenyszféra átlagát, az előny egy évvel később fokozódott, ami ugyancsak nem kevésbé írható a minimálbéren való alkalmazás számlájára. A szellemi foglalkozásúak 2003 elején is az üzleti szférában kerestek többet, előnyük azonban – a nettó kereset alapján – az előző évi február végi 17%-ról kevesebb, mint 2%-ra mérséklődött. (Konjunktúrajelentés 2002; 2003; Létszám, 2003)

4. Átmenet az oktatásból a munka világába

Általános jelenség, hogy az iskolából a munka világába való átmenet ideje meghosszabbodott. A tanulás és a munka már nem egymást kizáró fogalmak. E két tevékenység együttes jelenléte különösen jellemző a felnőtté válás időszakában.

4.1 Az oktatás és a munka közötti átmenet értelmezése

Az „átmenet” fogalma annak a jelenségnek a felismerését tükrözi, hogy Magyarországon másfél, a fejlett országokban három évtizede még szokásos gyakorlat, miszerint a közoktatásból kikerülők nagy hányada szinte azonnal a munkaerőpiacra lép, és ott hamar beilleszkedik, mára egyre szűkebb, többnyire lemaradó társadalmi csoportokat jellemez, miközben a pályakezdők, és általában a fiatalabb korosztályok egy részét a látens, vagy valóságos munkanélküliség jellemzi. Mindez a

gazdaság átalakuló munkaerőigényének a következménye. Az oktatásból való kilépést követő egyéni döntések a korábbinál nagyobb kockázatokat jelentettek, de egyúttal nagyobb lehetőségeket is. A huszonéveseket jellemző pályautak individualizálódtak, korábban ismeretlen sokszínűséget mutatnak. Kialakult egy új életszakasz a fiatal felnőttek.

4.2 Fiatal felnőttek

A posztindusztriális társadalmakban az iskolából kilépők jelentős hányada egy olyan életszakaszon megy keresztül, amely a korábbi történelmi korszakokban nem volt jellemző. A tudomány már nevet is adott ennek az életszakasznak ez a post adolescencia korszaka (Vaskovics, 2000). Ezt az életszakaszt számos tekintetben az átmenetiség jellemzi. A fiatal felnőttek már nincsenek a közoktatás rendszerében, de még intenzív tanulási periódusok vannak életükben – olykor a formális, olykor a nem formális oktatás, vagy önképzés keretében -, amelyeket időnként megszakítanak (From Initial 2000). Ennek a tanulási folyamatnak a címe a megalapozott szakmai karriernek az indítása, és az érett felnőtt személyiség kialakítása. A fiatal felnőttek már hosszabb-rövidebb időre megjelennek a munkaerőpiacon, gyakran részmunkaidőben. A munkavállalás célja a létfenntartás mellett a munkatapasztalat szerzése is lehet. Különösen a megcélzott foglalkozásban szerzett tapasztalat. A fiatal felnőtt életszakasz – mint a korábbi életszakaszok is – alapvetően befolyásolhatja az egész további élet sikerét, harmóniáját, vagy annak hiányát.

4.3 Az oktatás és a munka közötti átmenet mutatói, mérése tendenciái

Bár az „átmenet...” fogalma nem kötődik direkt módon egy korosztályhoz, de makroszintű mutatói – a konkrét jelenségekre, egyéni életutakra való adatok híján – a huszonévesek oktatási rendszerben való jelenlétének arányaival, illetve a populáció munkaerő-piaci státuszok közötti megoszlásával tudjuk leírni. A 15-19 éveseknek kereken még a négyötöde van még az iskolarendszerben a fejlett országokban, amit úgy is megfogalmazhatunk, hogy egyötödük már – lehet, hogy csak átmenetileg-

már nem diák. A legfrissebb magyarországi adatok ebben a korcsoportban a gyors középiskolai expanzió eredményeképpen már a legfejlettebb országok adatsorába simulnak, az idősebbeknél azonban még az átlagtól is –melyben pedig a mexikói, török és más kevésbé fejlett ország adatai is benne vannak – elmaradnak kissé.

A fiatal korosztály körében az inaktivitás aránya Magyarországon drámaian magas, a 20-24 évesek mintegy egyötöde nem is tanul, nem is dolgozik. Az OECD országokban ez az arány 12%, ami azt mutatja, hogy a magyar fiatalok munkaerő-piacra beilleszkedése nemzetközi összehasonlításban nem kevés kívánnivalót hagy maga után.

A 25-29 éveseknél új jelenség, hogy egyre többen vannak még - vagy átmeneti munkaerő-piaci jelenlét után ismét – az oktatásban. A skandináv országokban a 20-30%-ot is eléri ez az arány, de a fejlet országokban is majdnem mindenütt 10% fölötti értéket figyelhetünk meg. Nálunk is megközelíti a 10%-ot a 25-29 évesen tanulók hányada, köszönhetően a felsőfokú expanzióknak és a diplomaszerezésre való kitartó törekvésnek.

Az átmenet egyik legfeltűnőbb felszíni, statisztikával is megragadható jelensége az oktatás mellett végzett munka, a munkavállalás melletti tanulás, illetve a részmunkaidőben végzett pénzkereső tevékenység, amely nem csak a diákokat jellemzi. A fejlett országokban a 15-19 éves diákok nagyjából egynegyede jelenik meg a munkaerő-piacon, akiknek durván kétötöde állandó, a többiek alkalmi jelleggel dolgoznak (Education at a Glance, 2001). A jelenség Magyarországon is terjedőben van, de mértékéről pontos adatokkal nem tudok szolgálni.

Az „átmenet...” egyre későbbi életkorra tolódik, és maga a folyamat társadalmi méretekben egyre tovább tart, a szakemberek véleménye szerint. Ugyanakkor elég nehéz egzakt módon mérni a folyamatot. Az Európai Bizottság XXII. Főigazgatóságának megbízásából végzett kutatás (Convergences and Divergences in European Education and Training System) az „átmenet...” idejét a következő, szemléletes és egzakt módon mérte. A kezdeti időnek azt tekinti, amikor a fiatalok 75%-a még teljes időben tanulmányokat folytat, a végének pedig azt, amikor már 50%-uknak van munkája. Ezek szerint jelenleg az EU-ban a fiatalok munkaerő-piacra kerülésének „csúcsidőszaka” 17 és 23 év közé esik. Az „átmenet...” az elmúlt évtizedekben a szerzők szerint tíz évenként átlagosan egy-egy évvel későbbre halasztódott (Leney-Deluca, 1998).

4.4 Az oktatás és a munka közötti átmenet típusai

Ma már nem lehet tudni, hogy valaki mikor lép ki az oktatási rendszerből. Sokan ugyanis visszalépnek, amint tehetik, vagy formálisan nem nappali tagozaton, de egy nappali tagozatos diák életmódja szerint élve folytatják tanulmányaikat. Nemcsak a formális oktatási rendszer és a munkavállalás között ingáznak a fiatalok, de terjed az angol kifejezés a „double dipping”, amikor valaki azonos oktatási szinten két végzettséget szerez. Az utóbbi években, mióta ingyenességét 1999 óta törvény garantálja (1999. évi LXVIII. Törvény a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. Törvény módosításáról, 52. § (1) bekezdés.), a második szakma tanulásának gyakorisága fiatal korban nagymértékben megnőtt. Az intézmények és a tanulók érdekeit egyaránt védő nagyvonalú szabályozás révén már 2001-ben a szakiskolai kimenet 8,9%-a és a szakközépiskolában képesítést szerzett fiatalok 7,8%-a második szakképesítését szerezte meg (Garami Erika számításai az OM 2001/2002. évi oktatásstatisztikai adatbázisa). Ugyancsak terjed a fiatalok körében a diploma szakmai végzettséggel való megfejelése, amely későbbi munkaerőpiacra lépést jelent, de biztos karriert ígér.

A fiatal felnőtt életszakasz – legalábbis mint tömegjelenség – viszonylag új fejlemény, melynek szociológiai feltérképezése és modellezése megkezdődött (Vaskovics, 2000). Az egyik kutatás (Ifjúság, 2000) adatai szerint a 15-29 évesek 34%-a volt már munkanélküli. De ha csak azokat vesszük alapul, akik legalább három hónapot eltöltöttek a munkaerőpiacon, akkor már 47% a munkanélküliséget megtapasztaló fiatalok aránya. A munkanélküliség élménye tehát tömegjelenség, sokkal többeknek alapélménye, mint a munkanélküliségi ráták alapján feltételeznénk. Az iskola elvégzése utáni elhelyezkedést valamennyi képzési szinten bizonytalanság övezi, ha nem is azonos a leendő szakmunkások továbbtanulási aspirációi igen magasak (Mártonfi, 2003d).

A felsőfok kibocsátásának figyelésére harmadik éve létrehoztak egy monitorozó kutatócsoportot, amely kérdőívekkel méri fel a végzés utáni munkaerő-piaci történéseket. Talán a legfőbb állítása a készült elemzéseknek (FIDÉV...,2001), hogy a gyors felsőfokú expanzió időszakában a bővülő diplomaki-bocsátást egyenlőre gördülékenyen szívja fel a munkaerő-piac, nincs túlkínálat, sőt a felsőfokú végzettségük kereseti előnye a legutóbbi időben is növekedett. Ugyancsak tartósan javult a fiatal diplomások relatív kereseti pozíciója idősebb kollégáikhoz képest, aminek magyarázata a korszerűbb ismeretstruktúrával és a munkaadók számára ígért perspektívával magyarázható.

Tulajdonképpen az agrárágazat az egyetlen, amelynek végzettjei kedvezőtlen feltételekkel léphetnek a munkaerőpiacra. Körükben a főiskolai és egyetemi végzettségűeknél egyaránt kirívóan magas, 14-17% a munkanélküliek aránya, szemben az átlagos 6%-kal. Akik elhelyezkednek, azok többsége sem az agrárágazatban talál munkát. A fiatal diplomások négyötöde helyezkedik el a végzést követő néhány hónapon belül, de több mint fele továbbra is tanulmányokat folytat, 9%-uk nappali tagozaton újabb diplomáért vagy doktori fokozat megszerzéséért. A fiatal diplomások 30%-a már a nappali tanulmányai alatt is rendszeresen dolgozott, és ebben a körben 7 százalékponttal magasabb a diploma után elhelyezkedők aránya. A sikeres átmenet az európai országok társadalompolitikájában prioritást élvez, a sikeres „átmenet...”-hez szükséges alkotóelemeket és a javasolt politikai célkitűzéseket egy 14 ország tapasztalatait szintetizáló munka foglalja össze:

A sikeres átmenet feltételei:

- kimenetekhez kapcsolódó, azokhoz jól illeszkedő, átlátható és keresett továbbtanulási és karrierpályák
- a tanulmányokat munkatapasztalatokkal kombináló gazdag kínálat, az oktatás és a gazdaság javuló együtt működése
- biztonsági háló kiépítése a leszakadók részére
- a pályautak átláthatóvá tétele pályaaorientáló növekvő, egészséges gazdaság
- az iskolai tanácsadás segítségével is
- monitoring és információs rendszer.

(Forrás: From Initial... 2000)

Összegezve, a sikeres „átmenet...”-et megcélzó politikának egyik legfontosabb célkitűzése, hogy maximalizálja a felső középfokon végzettségűek arányát. Magyarországon a középfok expanziója révén ez sikerül is. Ugyanakkor nem fordult még kellő figyelem arra a követelményre, hogy sem dolgozó, sem ne tanuló fiatalok arányát minimalizálják.

4.5 Pályaválasztás és életpálya tanácsadás

A címben szereplő két kifejezés bizonyos értelemben a múltat és a jövőt szimbolizálja. A pályaválasztás még arra a kitüntetett fontosságú egyszeri eseményre utal, amelyre leggyakrabban az

általános iskola végén, ritkábban a középiskola, főleg a gimnázium végén került sor. Ezt az esetek többségében valóban egy életre szóló döntést a 60-as évek végétől több, mint egy évtizeden keresztül fő hivatású pályaválasztási szakemberek százai szolgálták, a pályaválasztási intézetek országosan kiépült hálózatában. A kifejezés még tovább él, de használata már pontatlan. Nem véletlen, hogy mellette megjelentek a pályaorientáció, a pályairányítás, a pályatanácsadás fogalmai, amelyek az iskola és foglalkozás-választás mellett az önkéntes, vagy kényszerű pályamódosításhoz is segítséget nyújtanak. A jelen viszonyaihoz jobban illő életpálya-tanácsadás kis túlzással a bölcsőtől a sírig tartó életpályát íveli át, de mindazt bizonyosan átfogja, amelyben a tanulás és/vagy a gazdasági aktivitás jellemzi az egyént. Az iskola és a munka közötti „átmenet” időszakában különösen fontos, hogy az egyént eligazító döntéseit segítő szolgáltatások legyenek hozzáférhetőek. A gazdaság és a munkamegosztás változása egyfelől és az egyén változó lehetőségei, ambíciói, másfelől mindkét oldalon a folyamatos, de legalábbis sűrűn döntésekben megtestesülő adaptációt teszik szükségessé.

Ma Magyarországon sok információ áll a döntés előtt álló százezrek rendelkezésére, számos szakember dolgozik a területen, de az információhoz való hozzáférés esetleges, és ennek világos szervezeti és információs keretei nem alakultak ki. A helyzetet leginkább az jellemzi, hogy egyes életkorokra és szakfeladatokra szerveződött intézmények és ebben járatos szakemberek vannak jelen, de egymástól eltérő szellemben olykor eltérő érdekekkel azonosulva végzik munkájukat. (Györgyi, 2002.) Az egységes, korszerű tanácsadói szemlélet elősegítése minden szervezetnél valamint az egész tanácsadói rendszer egységes nemzeti stratégia kereteibe helyezése és átláthatóságának biztosítása talán azért sem kezdődött el, mert tipikusan két tárca együttműködését igényli: az oktatás és a munkaügy illetékessége egyaránt megkérdőjelezhetetlen. Az egyes iskolafokokozatok – jelen esetben egyetemek, főiskolák – mindegyikében van valamilyen pályairányítási tanácsadás.

Az egyetem és főiskolák egy része – hallgatói nyomásra – általában karriertanácsadó szolgáltatást is nyújt, illetve álláskereső börzét is szervez. Ezt olykor már középiskolák vagy azok számára önkormányzatok, non profit szervezetek, vagy kamarák is megszervezik. Léteznek továbbá nonprofit szolgáltatók. (Földes, 2002.) mint például az alapítványi és magániskolák egyesületének iskolaválasztási tanácsadása, vagy honlapokat működtetők.

5. Oktatás és gazdaság

Az oktatási rendszer egyik alapfunkciója, hogy a fiataloknak a gazdaságilag aktív életszakaszának való felkészítéshez hozzájáruljon. Az oktatás nem egyedül felelős ebben, hiszen a család, a média, a foglalkoztatáspolitikai szerepvállalása sem kérdőjelezhető meg. De kiemelten felelősek a szakiskolák, az érettségi utáni képzést folytató intézmények, a főiskolák és egyetemek, amelyek elvégzése után a fiatalok jelentős hányada el kíván helyezkedni. Az „átmenet” sikeressége és hossza nem független a két nagy rendszer közötti közvetítő mechanizmusoktól.

5.1 A két rendszer közötti közvetítő mechanizmusok

Korábban egyes foglalkozási karrierekhez tipikus egyenes vonalú képzési utak tartoztak. A végzettek az esetek nagy részében azonnal el tudtak foglalni egy a végzettségüknek megfelelő (kongruens) munkahelyi posztot, és ott hamarosan teljes értékű munkát végeztek. A változó igények felismerése a beavatkozás megtervezése, a reformok implementálása, és az új kimenetek megjelenése jó esetben egy évtizedet vett igénybe, így a közvetítő rendszer a gyorsuló változások között egyre nagyobb késéssel működhetett. A két rendszer illeszkedése annál nehezebb, minél tagoltabbak, minél specializáltabb szakmák szerepelnek a szakmarendszerben.

Magyarországon az 1993-ban kiadott országos képzési jegyzék (Jelentés, 1998) és a foglalkozások egységes osztályozási rendszere (FEOR) szabályozza az oktatási rendszer szakmák szerinti kimenetét, és írja le a foglalkoztatottak struktúráját. A leglényegesebb szerkezeti változások 2001 óta, hogy a szakmákat négy kategóriába sorolták. Az elsősorban a közoktatás keretében megszerezhető szakmák (a kategória) bizonyos értelemben a szakmarendszer alapját képezik, amelyek egy része széles alapozású, kiépített továbbképzési utakat ígérő szakma.

5.2 Oktatási egyenlőtlenségek, és speciális igények

Az oktatási egyenlőtlenségek kérdése szerepet tölt be az oktatásról zajló szakmai és politikai diskurzusban. Az e körben felvetődött problémákkal kapcsolatos tisztánlátást azonban megnehezíti a téma szerteágazó jellege. Lényegében azzal a nehézséggel találjuk szemben magunkat, hogy a különböző társadalmi egyenlőtlenségek, és különbségek valamint azok tanulási eredményekre gyakorolt hatása közötti bonyolult kölcsönhatásokat kell megérteni.

5.3 Az egyenlőtlenségek keletkezése és dimenziói

Az elmúlt évtizedek szociológiai kutatásainak eredményei azt mutatják, hogy a magyar társadalomban erősen rétegzett a családoknak a társadalomban elfoglalt helye hatással van a gyermekek iskolai sikerességére, és ezáltal a társadalomban később elfoglalt pozícióikra. (Ferge, 1976; Gázsó, 1971; Andor-Liskó, 2000). Az iskola szerepének felértékelődése jelzi, hogy még a mobilitás a társadalomban elfoglalt pozíciók tovább örökítésének fő csatornája a XIX. században a rang majd a XX. század közepéig a vagyoni helyzet volt, addig a múlt század 60-as, 70-es éveitől kezdve már a család kulturális és kapcsolati tőkével való ellátottsága veszi át ezt a szerepet. Bizonyos szociológiai elméletek szerint (Bourdieu, 1978) az iskola fő funkciója a társadalmi struktúra (és ezzel az egyenlőtlenségek) újra termelése lett. Ez a folyamat mindazonáltal látens módon zajlik. Mivel az iskola elsősorban a középrétegek cselekvési és gondolkodásmódját preferálja, az érdemjegyeken is keresztül gyakran a tanulók habitusát értékeli. Ehhez olyan az iskola számára releváns ismeretek és érdeklődések tartoznak, amelyeket a gyerekek korai életéveikben a szülői minták alapján sajátítanak el.

Ma már általánosan ismert, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek valamilyen módon és mértékben leképeződnek magukban, az oktatási rendszerekben is. (A League Table, 2002) Minél inkább rétegzett egy társadalom, annál inkább rétegzett az iskolarendszere is. Az intézmények közt mind vertikális, mind horizontális értelemben nagyok a minőségi különbségek. Az azonos típusú iskolák is

különböznek a bejutás módjában, a tanárok felkészültségében, a felsőoktatási továbbtanulásra való esélyekben. Ugyanakkor ez a fajta minőségi különbség gyakran abból fakad, hogy a tanulói összetétel iskolánként igen változó. Az adatok ezen a téren nagyfokú állandóságot mutatnak; mind a hatvanas, mind a hetvenes és nyolcvanas évek során igen kicsi az értelmiségi pályára esélyt adó gimnáziumokban az alacsonyabb presztízsű foglalkozást űző szülők gyermekeinek az aránya. (Andor-Liskó, 2000.)

Az iskolázottság eltérő szintjéből fakadó egyenlőtlenségek több dimenzióval is – jövedelmi helyzet, presztízs, lakóhelye, stb. – összefüggjenek. Az iskolai végzettség ma már hazánkban is a munkaerő-piaci érvényesülés egyik legfontosabb meghatározója. (Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés, 2001) A kilencvenes évek során egyre inkább nőtt az iskolázottságnak a jövedelmeket differenciáló hatása, az évtized végén a diplomás háztartásfőjű háztartásoknak 15ször nagyobb esélyük volt a felső leggazdagabb egyötödbe kerülésre, mint azoknak, ahol a háztartásfők legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezett.

5.4 A tanulói teljesítményekben kimutatható egyenlőtlenségek

A tanulók iskolai továbbhaladását és sikerességét erőteljesen befolyásolja, hogy milyen mértékben és módon jutnak hozzá az információhoz és a tudáshoz. A tudásközvetítésben nem csak az iskola, hanem a család, a média és a kortárs csoportok is nagy szerepet játszanak. A tanulói teljesítményvizsgálók rendre kimutatják, hogy a tanulók teljesítményében szisztematikus és stabil különbségek tapasztalhatók, mind a családi háttér, mind a lakóhely, mind a nemi hovatartozás tekintetében.

5.5 A családi háttér és az iskolák eltérő tanulói összetételének hatása a teljesítményekre

A 2000-es PISA vizsgálat eredményei alapján a magyar 15 évesek teljesítménye a mért három kompetencia területen az olvasásban, a matematika, és a természettudományos műveltségében a várakozásoktól elmarad. Ugyanakkor nem annyira a magyar tanulók teljesítménye, mint inkább az a tény érdemel különösebb figyelmet, hogy a PISA vizsgálatban részt vett országok közül, Magyarországon hat legerősebben a család kulturális tőkéje (a szülők iskolai végzettsége, a családi könyvtár) a diák teljesítményére. Ez a hatás viszont elsősorban az iskolákban tanuló diákok összetételén át érvényesül. A tanulók tanulmányi teljesítménye közötti teljesítményeket Magyarországon magyarázta meg a legkiugróbb mértékben az adott iskola társadalmi összetétele, (Knowledge, and Skills for Life, 2001) Vagyis a családi háttér hatása az iskolák homogén összetétele folytán nálunk még fel is erősödik. Így az iskolák akarva, akaratlanul el is mélyítik a már meglévő egyenlőtlenségeket.

Számos hazai elemzés is bizonyítja, hogy a szülők iskolai végzettsége közötti különbségek leképeződnek, és transzformálódnak a mai magyar iskolarendszerben. (Csapó, 2002.) az egyes iskolákba, vagy osztályokba kerülés nem véletlenszerű folyamat, hanem választás kérdése. A magas iskolai végzettséggel rendelkező szülő – ha tehetik, és igen gyakran teszik is – igyekeznek gyermekeiket olyan iskolákba íratni, ahol jó színvonalú az oktatás.

6. A pedagógusszakma változásai

A XI. század információs társadalma az oktatási szférának kiemelkedő szerepet szán. Elvárja, hogy hatékony működésével sikeresen hozzájáruljon a gazdasági versenyképesség javításához, a társadalom kohéziójának erősítéséhez, az emberi minőség megőrzéséhez. Ez a tudásalapú társadalom az oktatási rendszeren belül elsősorban a tanárok felé támaszt új elvárásokat, követelményeket.

6.1 Hazai kihívások

A hazai anyagi erőforrások a fejlett államokat tömörítő OECD átlagát nem érik el, és ezzel összefüggésben az oktatásra fordítható összeg is kevesebb. (Education at a Glance, 2002.) Ez még önmagában nem kell, hogy a tanári munka minőségének romlását jelentse; mégis a kedvezőtlenebb munkakörülmények negatívan hatnak a tanítás-tanulás folyamatára.

A kilencvenes években a tanárokat – a modern információs technológia elsajátításán túl – a felgyorsuló expanzió állította új kihívás elé. A gimnáziumokba és szakközépiskolákba tömegesen áramló tanulói populáció kezelése új, a korábbtól eltérő emberi képességeket és készségeket igényelt. A tanárok többsége azonban elsősorban nem az új igényekhez igazodó differenciált tanításszervezési eszközöket, hanem a hagyományos pedagógiai ismereteket használja.

A pedagógus társadalmat sok dimenzió mentén lehetne leírni, de ezek közül leginkább a létszámot, a nők arányát, és a képzettség színvonalát, összetételét szokták használni. A pedagógusok létszáma a tanulók létszámához viszonyítva fontos hatékonysági mutató lehet, a nők arányának a változása, a szakma presztízséről árulkodik, a képzettség színvonala pedig az oktatás minőségét tekintve nyújt fontos információt.

A világ fejlett országainak oktatáspolitikusai szerint az OECD tagállamainak többségében a tanárhiány okoz jelenleg és a jövőben fokozódó problémákat (Education policy analysis, 2002).

Miután egyre kevesebb fiatal lép erre a pályára, ezért egyre több az idős tanár, és emelkedik a betöltetlen tanári álláshelyek száma. Ez hosszútávon a minőségi munka ellenében hat. Pedig a „tanári minőség a tanulói teljesítmény legfontosabb meghatározó eleme” (Teacher demand and supply, 2001). Következésképpen a színvonalas munkát végző pedagógusok megtartása és felvétele kulcsfontosságú az egész oktatásügy számára. Ezzel szemben hazánk oktatásügyét jelenleg nem veszélyezteti a tanárhiány és előreláthatóan a közeljövőben sem kell számolni azzal a problémával, hogy a pedagógusok iránti igény összességében magasabb lenne, mint a rendelkezésre álló kínálat.

Minden ország közoktatási rendszerének fontos kérdése, hogy miként tudja összehangolni a tanári munkaerő keresleti és kínálati oldalát. A pedagógusok iránti kereslet azt mutatja meg, hogy hány tanár foglalkoztatása szükséges az adott oktatási rendszerben ahhoz, hogy a teljes iskoláskorú népesség szükségleteit a megfelelő módon ki lehessen elégíteni (Teacher demand and supply, 2001). A pedagóguslétszám iránti igény mindenekelőtt a tankötelezett tanulók létszáma határozza meg.

Hazánkban az alacsony születésszámok következtében a kilencvenes évek második felében fokozatosan csökkent a pedagógusokra jutó iskoláskorú népesség aránya. Az 1990-2001 közötti időszakban a pedagógusok létszáma lényegében nem változott, míg a tanulók száma több, mint 10%-kal csökkent. A demográfiai hullám és az iskolarendszerben bekövetkező szerkezetváltozás következtében tehát a tanárok létszáma összességében nem csökken, hanem átrendeződik a programtípusok között.

6.2 A szakma összetétele és rétegződése

A pedagógustársadalom összetétele az életkor, a nők aránya és a végzettség szintje szerint összességében az elmúlt egy évtizedben a közoktatásban foglalkoztatott pedagógusok esetében az átlagos életkor és a nők aránya növekedett a képzettség átlagos szintje viszont csökkent, miután a fiatalabb korcsoportokban a főiskolai végzettségűek aránya nőtt. (Varga J.,2003).

Magyarországon a pedagógus munkaerő korösszetétele a nyugat-európai tendenciákhoz viszonyítva jelenleg kedvezőbb képet mutat. A kilencvenes években azonban a főállású munkaviszony keretében foglalkoztatott szakképzett pedagógusok életkor szerinti összetétele kedvezőtlenül alakult.

Ugyanakkor 2001-ben kedvezőbb a kép. A közoktatásban foglalkoztatott pedagógusok majdnem 16%-a volt 30 éven aluli, 30%-a a 30-as éveiben járt, 33%-a 40-49 éves, 18%-a 50-60 év közötti volt, míg 2,65%-a 60 éves és idősebb.

Ha a pedagógusok kormegoszlását oktatási szintenként vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a legegyszerűsebb eloszlást a középfokú intézményekben tanító tanárok mutatják, ahol viszonylag magasabb a fiatal oktatók aránya.

6.3 Foglalkoztatás és bérezés

A fejlett országok többségében előforduló tanárhiány szorosan összefügg a foglalkoztatottság jellegével, a bérek relatív nagyságával, a tanári szakma presztízsével. Az OECD szakmai anyaga szerint a pedagógus pálya vonzereje láthatóan csökkenőben van. A nők ma már könnyebben találnak állást más szakmában is, így megélhetésként nem a pedagógus pályát választják. Ez főként a jól képzett fiatal nőkre érvényes, akik korábban kevesebb munkalehetőséget találhattak az oktatási rendszeren kívül. Az Amerikai Egyesült Államokban egyes kutatási eredmények azt mutatják, (Inge Soll, 2000), hogy a tanároknál magasabb a pályaelhagyás aránya (14,3%) míg más foglalkoztatottaknál(11%).

Hazánkban egyelőre nem kell tanárhiány általános jelenségétől tartani, a probléma inkább strukturális jellegű, bizonyos területeken a „túlfoglalkoztatottság” jelei tapasztalhatók, mely alacsony hatékonysághoz vezet, egyes szakmák, tantárgyak esetében viszont hiányoznak a megfelelő képesítésű pedagógusok. Ez a probléma folyamatosan újratermelődik, mivel a tantervi reformok nyomán újabb műveltségterületek kapnak nagyobb hangsúlyt, változó társadalmi igényeknek megfelelően.

Egy – a pályakezdő diplomások elhelyezkedését vizsgáló (fiatal diplomások életpálya vizsgálat (FIDÉV, 1999 és 2000)) – kutatás szerint a főiskolai végzettségű tanítóink, illetve tanárdiplomával rendelkező pályakezdők könnyebben helyezkednek el, és kisebb valószínűséggel lesznek munkanélküliek, mint a nem pedagógiai felsőfokú végzettséggel rendelkező pályakezdők. A pedagógus diplomával rendelkező pályakezdők körében az egyetemi végzettség viszont inkább hátrány jelent, mivel kisebb valószínűséggel helyezkednek el, mint a főiskolai végzettségűek. A munkaviszony stabilitása szempontjából viszont már az egyetemi diploma jelent előnyt, mivel ennek birtokában – a kutatási eredmények szerint – nagyobb eséllyel lehet állandó és határozatlan idejű munkaszerződéshez jutni. A pedagógus diplomával rendelkezők körében a bérrel való ösztönzés mechanizmusának gyengesége miatt a munkaviszony stabilitása erőteljesebb szelektációs és ösztönzési kritériumként működik, mint a nem pedagógus diplomával rendelkezők esetében. (Galasi, 2002).

A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium foglalkoztatási hivatalának felmérése alapján készített rövid távú munkaerő-piaci prognózis alátámasztani látszik ezt a jelenséget, mely szerint 2003 első félévében a pedagógus munkakörhöz kapcsolódó foglalkozások alapvetően nem szerepelnek a túltelített foglalkozások, szakmák körében, sőt egyes megyékben a felsőfokú és középfokú oktatási intézményben viszonylag jelentő igény jelentkezik a tanári állások betöltésére. (Szép, 2003.). ez nem jelenti azt, hogy hazánkban a tanárhány általános jelenségével kellene számolni, és a betöltetlen álláshelyek száma sem jelenti azt egyértelműen, hogy ne jelentkezne rá szakképzett pedagógus. Előfordulhat, hogy a fenntartó nem hirdeti meg az álláshelyet, mivel inkább az iskolában dolgozó tanárok bérék növeli – túlóradíj címén – a fenntartott státuszból.

A pedagógusok körében viszonylag alacsony a munkanélküliség aránya. A foglalkoztatottak száma 1998 óta emelkedni kezdett, miközben a regisztrált munkanélküli pedagógusok száma a 90-es évek közepétől csökken. Így 2002-re a pedagógusok körében a regisztrált munkanélküliek a foglalkoztatottaknak már csupán a 2%-át tették ki. Az elmúlt több, mint egy évtizedben, 1997-es, és a 2000-es év volt az, mikor magasabbra ugrott a regisztrált munkanélküli pedagógusok száma. Az ezredforduló óta – végzettségtől függetlenül – általános csökkenés figyelhető meg.

6.4 Oktatás, a munkaerő felesleg és munkaerőhiány

6.4.1 Munkaerő-piaci egyensúly – túlképzés

A kereslet és kínálat egyensúlyhiányának közvetlen fő jellemzője a munkabérek változása. A felesleges munkaerő kereslete csökken, a hiányzó munkabére emelkedik. Ez a mechanizmus a munkaerő-piac két szereplőjét alkalmazkodásra, egymáshoz igazodásra készíti. A kereslet struktúrája általában merevebb, és erősebb a kínálaténál; ami azt jelenti, hogy a munkát kínáló különösen a pályakezdő a munkaerő kereslet készíti, kényszeríti, hogy alkalmazkodjon a kereslethez. Minél specializáltabb és magasabb szintű munkaerőről van szó, annál inkább korlátozza a kereslet alkalmazkodását a tevékenység jellege.

A munkát kereső fiatalok a munkaerő kínálat alkalmazkodó készsége és – képessége – az előzőeknél jóval nagyobb. Az idegen nyelvet jól tudó, nemzetközileg is piacképes szaktudással rendelkező pályakezdők előtt sokféle választási lehetőség áll külföldön. Ha nyelvtudás nincs, marad a belföldi munkaerő-piac egy része. Ha a szakképzettség nem túl keresett, és megelégszik szerényebb munkabérrel, marad a közigazgatás, oktatás, rendőrség és honvédség, és a többi költségvetési szektor.

A legnehezebb az alkalmazkodás, ha a pályakezdő olyan szakképzettséggel rendelkezik, amelyben jó ideje túlképzés folyik, vagyis felesleg van a piacon. A mezőgazdasági, pedagógiai, bányászati, vagy kohászati végzettségű pályakezdők egyik választási lehetősége a képzettségénél alacsonyabb szintű és rosszabbul fizetett egyszerűbb munka elvállalása. A dequalifikáció sokak számára végleges, mások számára átmenet a másik lehetőséghez, a továbbtanuláshoz új, piacképesebb képzettség megszerzéséhez. Végül nem kevesen, főleg nők, gyermeket anyák otthon maradnak.

Felmerül az a gondolat, hogy a felsőoktatás célszerű „parkolópálya” a fiatalok számára. A veszélyeztetett fiatalok nagy csoportja előtt azonban eleve zárva maradnak a felsőoktatás kapui. A hazai oktatás politika zárva tartotta eddig a felsőoktatás, a szakmunkásképző intézetek, szakiskolák tanulóinak tömege előtt is. (A szakmunkásképzés hazai történetét a folyamatos színvonalromlás

jellemzi, miközben Európa több országában ez a képzés magas presztízst szerzett a gazdasági fejlettség magas szintjén és a felsőfokú továbbtanulás lehetőségét is megadja.)

Az emberek öröklött egyéni adottságai különböznek, mások, típusjellegűek azok a különbségek, amelyeket az eltérő társadalmi családi adottságok alakítanak ki a felnövő generációkban. A tanítás és nevelés eredményességének különösen fontos feltétele, az egyéni adottságok különbségeinek figyelembevétele, az iskolai munkában, és a társadalmi eredetű egyenlőtlenségek mérséklése, ellensúlyozása, az oktatáspolitikai stratégiájában. (Jelentés a magyar közoktatásról, 2000).

Ha megvizsgáljuk a gazdasági fejlettség és a különböző szakirányok hallgatóinak arányát, az összes hallgató között azt találjuk, hogy az egészségügyi és jóléti (0,415), valamint a humán és művészeti szakirányok (0,349), aránya nő a gazdasági fejlettséggel. Míg a többi szakirányoké csökken. Legnagyobb a negatív korreláció az agrár (-0,446) és a pedagógiai(-0,316) szakirányoknál. Magyarországon a felsőfokú pedagógiai, műszaki, agrár, szolgáltatási és természettudományos képzés aránya némi többletet, az üzleti, jogi, egészségügyi, valamint a humán jóléti, szociális és művészeti szakirányok részesedése elmarad a gazdasági fejlettségnek megfelelő trendtől.

6.4.2 Pedagógusprobléma

6.4.2.1 A pedagógusok keresete

Az egyes országok átlagos pedagóguskeresete a nemzeti GDP/fő arányában jelentősen eltérő a legfejlettebb országokban tanítók keresete átlagosan 20, a középiskolai tanároké 40%-kal nagyobb az egy lakosra jutó hazai társadalmi terméknél, míg Magyarországon 80-100%-a.

A magyar pedagógusok kirívóan alacsony keresetét – a többi diplomás keresetéhez hasonlóan – az ötvenes évek eleji ár és bérreform alakította ki. A pedagógusok kereseti aránya az államszocializmus

négy évtizede alatt változatlan maradt, a rendszerváltás utáni évtizedben pedig romlott, relatív pozíciója pedig radikálisan hanyatlott.

Az oktatást még súlyosabban érinti a rendszerváltás után kialakuló új munkaerő-piaci viszonyok. Az elmúlt évtizedben a versenyszektorokban gyors és brutális „tisztogatás” ment végbe. A vállalatok csak a feltétlenül szükséges, és termelékenyebb, jobb minőségű munkaerőt tartották meg, illetve vették fel. A termelékenység gyorsan nőtt, és ennek kis részét a keresetek emelésére fordították. E munkaerő megtartása, vagy újak megszerzése érdekében. Különösen ez jellemezte a letelepedő multinacionális vállalatok bérpolitikáját, valamint általában a kompetens és teljesítő képes diplomások bérezését. Mindezek következtében az államszocializmus évtizedeiben konzerválódott bérstruktúra az elmúlt tíz évben felbomlott, a „termelő” és a „nem termelő” ágazatok bérezésének korábbi viszonylagos egyensúlya felborult.

A pedagógusok keresetének a nemzetközi arányoknak megfelelő átfogó rendezése nálunk eddig egyáltalán nem merült fel. A munkabérek időnkénti „korrekcióját” a költségvetés korlátozza. Az elmúlt 10 év alatt a versenyszektorokban foglalkoztatottak és a pedagógusok keresete közötti különbség jelentősen nőtt.

Az elmúlt évtizedben a kereseti arányok eltolódtak a nem fizikai alkalmazottak javára, és a diplomások között nagymértékben megnőtt a piaci szektorokban foglalkoztatottak kereseti előnye a költségvetés dolgozóihoz képest. A diplomások legnagyobb létszámú csoportja, a pedagógusok, csekély kivétellel a költségvetés által közvetlenül korlátozott iskolai oktatásban dolgoznak, így a kilencvenes években a pedagógusok fél évszázaddal korábban megállapított kereseti pozíciója rendkívüli mértékben leértékelődött a versenygazdaság diplomásaihoz képest. Ez az átlagos keresetek változásánál jóval nagyobb mértékben megnövelte a versenygazdasági ágak munkaerőt elszívó erejét, mivel közben az átlagos keresetek szóródása is jelentősen módosult.

A pedagógusok korábbi kereseti arányainak jelentős csökkenése semmiféle hasonló piaci reakcióra nem vezetett, noha a pedagógusok képzettsége, a munka felelőssége és bonyolultsága a továbbképzés idő és költségigénye és más tényezők miatt a pedagógusok új keresete aránytalanul alacsony lett. A pedagógusok elvándorlása azonban nem indult meg az 50-es évek elején. A

pedagógusképzésre bőven volt jelentkező, és a pályakezdő pedagógusok készséggel elfoglalták az üres munkahelyeket. Ez azonban nem az új kereseti arányok helyességét igazolta, hanem azt jelzi, hogy a munkabér a munkaerő piaci mozgásának legfőbb, de nem az egyetlen tényezője.

Az alacsony keresetek kedvezőtlen hatásai – látszólag – ellensúlyozták a pedagógusok sajátos munkafeltételeit és munkakörülményeit, valamint a pedagógusfoglalkozás nagy társadalmi presztízse az oktatás kedvező munkafeltételei, a sajátos munkabeosztás; a munkaidőnek mindössze felét igénybe vevő kötelező óraszám, a többszöri hosszú szünidő. A pedagógus munka minden más diplomás foglalkozásnál decentralizáltabb, a lakóhelyhez közelebbi tanulási és munkalehetőséget nyújtott, ami különösen előnyössé tette a pedagógus pályát a kisebb települések fiataljai számára. Ezeket a hatásokat erősítették a fiatalok, különösen a nők természetes vonzódása a gyermekneveléshez, a választott szaktárgy iránti érdeklődés és nem kevés esetben a kedvelt tanárok vonzó személyes példája (Falussy Béla - Zoltánka Viktor i.m. és Ferge-Gázsó-Háber-Tánczos-Várhegyi: A pedagógusok helyzete és munkája. MTA szociológiai kutatóintézet, 1972, 288. o.). Ezen túlmenően vonzerőt jelentett, hogy a pedagógusi pálya hagyományosan jó lehetőséget nyújtott a társadalmi felemelkedésre.

Ez magyarázza, hogy eltekintve az oktatás gyorsított befejezése és a demográfiai hullámok átvonulása miatt bekövetkezett átmeneti munkaerőhiánytól a képzésre jelentkezők száma – a legutóbbi éveket kivéve – rendszeresen jóval meghaladta a felvételi kereteket, a pedagógus munka kínálat, a szakmát elhagyók növekvő száma ellenére fedezte a keresletet.

Egyensúlyi helyzet azonban csak a felszínen mutatkozott a pedagógusok foglalkozási munkaerő-piacának. Az állami beavatkozással létrehozott aránytalanul alacsony keresetek más, láthatatlan, de tartósabb és súlyosabb következményeket vontak maga után a pedagógusok időfelhasználásában és munkamotivációjában és különösen a pedagógusok minőségi szelekciójában. A jelenlegi elszívó hatást a demográfiai változások miatti belső munkaerő felesleg egyenlőre mennyiségileg formálisan ellensúlyozza. Nyilvánvaló azonban, hogy ez csak időlegesen és a pedagógusok színvonalát tovább gyengítő negatív szelekció árán maradhat fenn. Az új munkaerő-piaci viszonyok beláthatatlan mértékben felerősítik a pedagógus ellátottság eddigi negatív tendenciáit, különösen azokban a

szakmákban (idegen nyelvek, matematika, stb.) amelyek az oktatásban és a versenygazdaságban egyaránt fontosak.

6.4.2.2 A pedagógusok szelekciós mechanizmusa

A 60-as évek végétől kialakuló hazai munkaerő-piaci helyzet a kiéleződő munkaerő hiány és a bérv verseny tovább gyengítette a pedagógusok munkamotivációját és megnövelte a pedagógusok mobilitását Budapesten, valamint a nagyobb vidéki városokban, különösen azokban a reálszakmákban, amelyek a versenyszektorokban is keresettek.

A 90-es években megkezdődött a tanuló fiatalok számának demográfiai eredetű csökkenése, ami felszínre hozta a pedagógusi pálya évtizedek óta lappangó problémáit, különösen a pályakezdőknél.

A bölcsész végzettségű fiatal tanárok egy része eleve nem pedagógusnak készül, mivel a humán szakokon a tanárképzés és a kultúra és kommunikáció széles körére készülő fiatalok oktatása együtt történik. Az itt végzett fiatalok egy része ezért nem eleve pedagógusnak készült. Az elmúlt évben azonban a pedagógus végzettségű pályakezdőknek csupán 5-10%-a helyezkedett el pedagógusként. A természettudományi karokon elkülönítve folyik a pedagógusképzés, és az úgynevezett elméleti szakképzés. A kifejezetten nevelői pályára készülő fiataloknak még itt is alig több, mint 20%-a dolgozott a végzést követő évben pedagógusként. Indokoltan tételezhető fel, hogy ebben már a kilencvenes évek új munkaerő-piaci viszonyai és a pedagógus keresetek leértékelődése játszotta a fő szerepet.

6.5 A pedagógusfoglalkozások „elnőiesedése”

A nők aránya a magyar tanítóképzők hallgatói között is messze meghaladja a nemek szerinti természetes arányt, jelenleg 80-85% között van, de a tanítóként dolgozók között arányuk jóval magasabb. Ez azt bizonyítja, hogy az alacsony keresetek hatására nem csak aránytalanul sok lány jelentkezik a tanítói pályára, de a tanítóképzőt végzett férfiak jó része nem megy el tanítani, vagy hamar elhagyja a pedagógus pályát.

A pedagógusfoglalkozás „elnőiesedése” önmagában természetes világjelenség. Az alacsony pedagógus keresetek következményeként azonban a nők aránya Magyarországon sokkal magasabbra emelkedett, mint a hozzánk közeli fejlettségű, de egészen más kereset arányú piacgazdaságokban.

A középfokon nem kis mértékben a szakképzés növekvő részesedése következtében a nők aránya a tanárok között minden országban kisebb, mint a tanítóknál, de Magyarországon itt is jóval magasabb, mint a többi országban, és messze meghaladja a nemek szerinti természetes arányt.

6.6 Jelentkezés és felvétel a pedagógusképzésre

Az alacsony keresetek legsúlyosabb hatása a pedagógusképzésre jelentkezők és a pályán megmaradóknál érvényesül feltételezhetően negatív minőségi szelekció. Empirikus közvetlen bizonyítása nagyon nehéz és kényes feladat, aminek szerepe lehet abban, hogy ilyen vizsgálatra még kísérlet sem történt a múltban.

A negatív szelekciók jelzik azonban a pedagógusképzésre jelentkezők és a felvettek adatainak idősorai. A 80-as években már megkezdődött a pedagógusképzés arányainak majd a 90-es évek közepétől a létszámok csökkenése. Ezt megelőzte a pedagógusképzésre jelentkezők számának és arányának hanyatlása, ami az utóbbi években már jóformán semmiféle minőségi szelekciót nem tesz lehetővé.

Az egyetemi természettudományi karokra jelentkezők esetében lehetőség van arra, hogy azonos szakon belül hasonlítsuk össze a pedagógusképzésre és az úgynevezett elméleti szakra jelentkezők és felvettek számát. A felvételi arányok közötti különbség világosan mutatja, hogy az elméleti szakra jelentkezőknél mindvégig érvényesülhetett a szelekció, míg a pedagógusszakon 1996 óta gyakorlatilag semmilyen minőségi válogatás nem történt.

A felsőfokra jelentkező fiatalok színvonalának gyengülését a felvételi vizsgák egységes és közös írásbeli dolgozatai átlag eredményeinek hanyatló tendenciája is megerősíti. Az elmúlt nyolc év alatt a leggyengébb eredményt elérő csoporthoz (5 pont alatt) tartozók aránya nőtt, a legjobb eredményt elérőké csökkent, a két csoport közötti különbség tartósan és gyorsan nő. (Neuwirth Gábor i.m.)

6.7 A szakszemélyzet csoport részletezése

A szakemberállomány összetételének vizsgálatához szükséges részletesebb adatok forrásai eléggé bizonytalanok. Egyes országok, valamint a nemzetközi szervezetek rendszeresen összevonják a mérnök és technikus foglalkozásúakat az orvosok és a paramedikális személyzet számát; nem tesznek különbséget tanár és tanító között a gazdasági funkciókat a végzettségi szintre való tekintet nélkül rendezik sorba. A természettudományi szakosok és a műszakiak közötti határvonal többnyire elmosódott, vegyészek és vegyészmérnökök, biológusok és agrárszakemberek, fizikusok és kutatómérnökök rendszerint nincsenek elkülönítve.

Az informatikai szakemberek statisztikai csoportosítása kialakulatlan, számuk kevés helyen jelenik meg elkülönítve. Az állatorvosok száma többnyire benne foglaltatik az orvosok, fogorvosok létszámában; gyakori, hogy a nomenklátúra a gyógyszerészeket nem említi. Ahol a felsőfokú tanintézetek oktatói a pedagógusok között tüntették fel számukat a többi szakma között arányosan szétosztották. Az adatok változó és kétséges tartalma miatt az összeadással létrejött összesen sorokból nem állítható, hogy statisztikai szavatossággal értelmezhetők. Megvalósíthatónak látszik a következő csoportosítás:

1. Műszaki (természettudományiak, mérnökök, technikusok, agrár, egyéb műszakiak)
2. Egészségügyi (orvosok, paramedikális szakszemélyzet)
3. Pedagógus
4. Gazdasági (kereskedelmi, pénzügyi és szolgáltatási szakszemélyzet)
5. Humán (jogi és humán képzettségű szakemberek, publicisták, papok)

A foglalkozási struktúrák változásából levonható kifejezések

A foglalkoztatási struktúrák tanulmányozásából az alábbi legfontosabb következtetések adódnak:

- a munkamegosztás szüntelen fejlődése a foglalkozások tartalmának és összetételének állandó változásával jár
- a nemzetgazdaság struktúrájának változása az ágazati struktúra és az egyes ágazatok foglalkozási struktúrája változásának együttes függvénye. A prognosztizálás kiinduló pontja az ágazati struktúra változása
- a fejlett országok szerkezete azonos irányú, de eltérő ütemű fejlődést mutat: a foglalkoztatottaknak ma már csak egyharmada, egynegyede végez olyan tevékenységet, amelyek a természet tárgyait kitermelik, feldolgozzák, átalakítják. A többség szolgáltató tevékenységet végez. A termelésben a személyes kapcsolatok szűkebb körűek és állandóak. A szolgáltató szférában gyakran a személyes kapcsolatok dominálnak. A társadalmi munkamegosztásban való eredményes részvételhez és a sikeres életvezetéshez más készségekre és képességekre van szükség mint korábban.
- az ágazati változások következtében folyamatosan csökken a mezőgazdasági, ipari, építőipari munkások száma és aránya. A kereskedelemben dolgozók aránya és száma a fejlett régiókban a telítettségi szinthez közeledik. A közösségi, üzleti és személyes szolgáltatások növekedésének határai még nem látszanak.
- a foglalkozási struktúra változásának másik fő iránya a manuális végrehajtott kivitelező tevékenységek csökkenése, a bonyolult tervező irányító, szellemi munkák körében a munka tárgya szerinti átrendeződés érzékelhető. Nő az előbbi kettő közötti strátum, az ügyintéző -, nyilvántartó-, ellenőrző-, valamint a szervező-, irányító munkák volumenének és a munkamegosztás bonyolultságának növekedése.

- a menedzserek száma és aránya lassan emelkedik. A kommunikáció és szállítás minden fajtájának felgyorsuló fejlődése óriási kihívást jelent a társadalom valamennyi szervezetének és személyének alkalmazkodó képességével szemben. Megsokszorozódott a működőképesség fenntartásához szükséges képességek száma. Miközben a döntéshez rendelkezésre álló idő csökkent.
- a kvalifikált személyzet szakmai összetételében erőteljes változások mutatkoznak. A legfejlettebb országokban a mérnöki foglalkozásúak részaránya csökken. A pedagógusok az orvosok, a jogászok aránya többé-kevésbé állandósulni látszik, a kulturális foglalkozásúaké növekszik. A munkamegosztás bővülése a pénzügyi, kereskedelmi és szolgáltató tevékenységet végzők körében a legjelentősebb.
- a munkaerő foglalkozások – és képzettség – szerinti összetételének elemzése mind a foglalkoztatáspolitikai, mind az oktatáspolitikai egyik nélkülözhetetlen feltétele és alapja. Magyarországon ennek jelenlegi statisztikai bázisa gyenge, kutatói bázisa nincs.

7. Karrieres és életképzések

Az egyetemisták és főiskolások a mai magyar társadalom sikerre ítélt csoportjait jelenti. A magas piaci értékű szakmák (jogász, közgazdász, informatikus) és a kevésbé keresett szakok (tanító, Agrár, gépészmérnök). A felsőfokú oktatás keretszámának kibővítése nem húzott válaszfalat a tehetséges és kevésbé tehetséges rétegek közé, a hallgatóknál a szülők közel egyharmada diplomával rendelkezik az édesapja és az édesanyja majdnem azonos arányban, csak az apánál az egyetemi végzettség dominál. Az iskolai végzettséggel a szülők tevékenysége is dominál. A munkanélküliek szülei körében lényegesen több a munkás, mint a hallgatóknál. A vállalkozói kategóriában viszont nincs eltérés.

A fiatalok karrierstratégiájában még erőteljesebben jelenik meg a szülők iskolázottságának szerepe. A rendszerváltás után eltelt egy bő évtized, aminek társadalmi és különösképpen lelki rezdüléseit most kezdjük igazán feldolgozni. Felnőtt az a generáció, amelyiknek éppen csak halvány emlékképei vannak a szocializmusról, és szocializációs mintáikat már a születő új viszonyokból merítették. A felszínen valóban látványos változások történetek. „Minden más” – adta Almási Miklós könyve előszavának ezt a címet. (Almási Miklós: [Korszellem@vadászat.helikon,2002](#), 7. oldal) majd így

folytatta: „Hirtelen változtak meg a dolgok viselkedés – és gondolkodásmódok, életstratégiák és kapcsolatok.” Az új magatartás módokra még szó nincs igazán. Megismerhetjük a knowledge managereket (tudáshordozók szervezői), akik a compuspeak-et mini angol) beszélnek, a peer group-ban (hatás csoport) érzik jól magukat és életformájukat a work alcoholic (munka alkoholista) jellemzik. A rengeteg luxusautó, és a menedzseröltönyök látványa valóban hihetővé teszi egy új generáció megjelenésének jóslatát.

A fiatalokat már nem vonzza semmilyen kollektív szolidaritástudat, nem lelkesednek a közösség ügyeiért. Igazi esélyük a változni tudás, és a túlpörgés élvezete. Ebben a rizikó generációban csak az érvényesül, aki tud fókuszálni, gyorsan kapcsolni, és dönteni! A munka és magánélet teljesen összemósódott, a pörgés elmosott minden határt, lerombolt minden, korábban szilárdnak hitt fogódzót.

Ez az új csoport legfőbb örömét önmagában találja, legfeljebb barátai szűk körében. Csak önmagukban bíznak. Jelszavuk? Pénz, hatalom, mienk a világ!

Felmerül a kétely, hogy mi lesz a társadalom többségét kitevő idősebb generációkkal, vagy éppen azokkal a kortárs csoportokkal, akik képzettség vagy kapcsolatok híján nem kerülhettek a kiválasztottak körébe. Az új csillogás a megváltozott felszín alatt valójában milyen értékek és magatartás módok húzódnak meg? A nemzeti ifjúságkutató intézet nagy mintás (8000 fő) felmérése szerint a mai 15-29 éves fiatalok több, mint harmada úgy gondolta, hogy szüleik értékei számukra is megfelelőek. Mintegy két ötödük részben elfogadhatónak vélte az értékeket, és csak 15% nyilatkozott elutasítóan. (Jelentés a gyermekek és az ifjúság helyzetéről... szerk. Bauer Béla, et.al 161.o.) a kutatók ebből azt a következtetést vonták le, hogy a gyors változás hatására csak bizonyos értékek alakulnak át, a teljes gondolkodási rendszer változatlan marad.

7.1 Társadalmi mobilitás, elsőgenerációs értelmiség

A társadalmak egyik fontos mutatója a társadalmi mobilitás lehetősége, ami a rétegek, csoportok közötti átjárhatóságot jelenti.

A társadalmi mobilitás nagyobb mérvű megvalósulásához kell gazdasági kényszer (tulajdonviszonyok átalakulása, gazdasági szerkezeti átalakulás) kell szülői és egyéni ambíció, amit a gazdasági kényszer felismerése motivál, és kell kormányzati politikai szándék, amit szintén a gazdasági és társadalmi felismerés (EU csatlakozás, polgárosodás, globalizáció, stb.) táplál.

A szülők egyéni ambíciójával szerencsésen találkozott az a kormányzati döntés, amely a múlt század végén jelentősen megemelte a főiskolák és egyetemek felvételei keretszámait, bevezette a tandíjmentességet, és átalakította a szociális és ösztöndíjrendszert.

A mobilitás nem lassult le, de továbbra is nehéz lesz az elsőgenerációs diploma megszerzése, mert a tudástőke még nem áll oly mértékben rendelkezésre, mint a diplomás szülők esetében. A hallgatók (szülei) igen jelentős összeget kénytelenek költeni olyan eszközök és készségek megszerzésére, amelyek a XXI. században az értelmiségi lét alapfeltételei (idegen nyelv magas szintű ismerete, számítógép és számítógépes programok, Internet hozzáférés, gépkocsivezetői jogosítvány, sportos megjelenés, külföldi gyakorlati munka és kapcsolat megszerzése, stb.) lesznek. Ezek képezik a tudástőke nagy részét. Az erre fordított összegek általában jó befektetésnek bizonyulnak.

Azon családok, amelyek a társadalmi mobilitás és sikeres életpályát az egyetemi diploma megszerzésében látják, nagyobb gonddal többen fordítanak a fent leírt stratégiai eszközökre, amelyek a XXI. században a siker és a karrier alapjait jelentik.

Az elsőgenerációs értelmiségieknek igen kemény küzdelmet kell folytatni, hogy lemaradásukat behozzák, hogy a versenyben ne legyenek vesztesek.

7.2 Presztízis

A hallgatók igen magas presztízű értékek tartják a tudást, a kulturáltságot, a becsületességet, a szorgalmat, és a másik ember tiszteletét. A gazdagságot, a pénzt, a kapcsolatokat kevésbé tartják saját maguknak fontosnak. Naponta láthatják, olvashatják, hogy a becsületesség, a másik ember tisztelete, a szorgalom és a tudás híján is lehet karriert csinálni, gazdagságra szert tenni. A rendszerváltás utáni társadalom kevés igazi értékeket felmutató sikeres embert mutatott be.

A diplomás szülők gyerekei a sikert inkább az egyéni teljesítménytől teszik függővé, valamint jobban érzik, hogy a sikerhez nemcsak a családi, hanem a tágabb (baráti, üzleti, stb.) kapcsolatokra is szükség van.

7.3 A karrierminták eredete

A fiatalok karriermintái többnyire a családtól származnak. A fiatalok karrierképe a sikeres pálya, a jövedelem, és a hírnév körül mozog. A húszévesek generációja sokkal kritikusan nézi szüleik cselekedeteit, nézeteit, mint a korábbi nemzedékek, de ez az arány azt is megmutatja, hogy az értelmiségi családban még mindig nagyobb a gyermekek érzelmi és kritikai szabadsága.

7.4 Karrier, mint életstratégia

Az értelmező szótár szerint a karrier: „valamely életpályán való gyors érvényesülés. Bírói, diplomáciai, irodalmi, politikai, tudományos karrier; karriert csinál: gyorsan, váratlanul jó, vagy magas állásba emelkedik. Karrierista: aki mások jogos érdekeinek rovására csak saját közéletét, hivatali előmenetelével törődő, ennek érdekében tisztességtelen eszközöket is felhasználó személy; törtető).

7.4.1 A pályaválasztási motívumok

A fiatalok értékrendjében benne van az érvényesülés vágya, amelyet leginkább az értelmiségi fiatalok, közülük is a legnagyobb presztízzsel rendelkező közgazdászok fogalmazzak meg gyakran a hivatalos ideológiával is dacolva.

A fiatalok más rétegei azonban az egyetemi hallgatóknál kevésbé „bátrak”, individuális ambíciójukat kénytelen-kelletlen alávetik a deklarált értékeiknek. Ez a 70-es évek generációjára vonatkozik elsősorban; a 80-as évek fiataljaiban már jóval több az érvényesülni akarás, igaz, ekkor már a hatalom sem képes a korábbi évtizedekhez hasonló módon befolyásolni a fiatalokat. Új társadalmi rétegeként jelenik meg a magyar társadalomban is a technokrácia, ez a fiatal szakképzett, nyelveket beszélő, ambiciózus réteg, mely helyet keres magának a gazdaságban, a kultúrában és a politikai elitben is, igen gyorsan kiépíti kapcsolati rendszerét (hálózatát), s a felemelkedéshez, kitöréshez egyre professzionálisabban használja fel kapcsolati tőkét.

Míg a hatvanas, hetvenes évek ifjúságának értékeit Nyugaton a diáklázadás, a New Left mozgalma és a Beat nemzedék határozta meg, nálunk a „nagy nemzedék”, addig a nyolcvanas évek s kiváltképpen az ezredforduló ifjú értékeire a yuppie szubkultúra megjelenése és elterjedése a jellemző. Ez a tökéjre ment individualizáció, a munkamáni (work alcoholic) és a felemelkedés, a siker, az érvényesülés, a pénz és a hatalom világa. Ezt a yuppie szó is egyértelműen kifejezi: young upwardly mobile professional, azaz feltörekvő fiatal értelmiségi, aki karriert akar csinálni, természetesen professzionális szaktudással, elsősorban a pénzügyi (bank), marketing és reklám (pr) világban. Ez a réteg kialakítja sajátos életmódját, a szingli életmódot – vilásképe, értékrendje pedig teljesen elüt szülei, valamint a legelső nemzedék életmódjától és világtól.

Magyarországon is megjelent ez az úgy – akár posztmodernnek is nevezhető – életmód és értékrend, természetesen a szokásos fáziskéséssel, és a szocializmus összeomlása után kialakult anómiával körítve. Az új generáció, amely a rendszerváltás körüli bizonytalanságot, instabilitást, a maga javára fordítva történelmet csinált, s kialakított egy sikerorientált, a hatalom és az anyagi javak primátusát sugalló életformát. Arról a generációról van szó, amely hátrányos helyzetből (első generációs vidéki értelmiségiek zömmel) eljutott a hatalom csúcsára, s mindezt ambícióival, rátermettségével, akaratával, karrierigényével érte el.

7.4.2 A siker mintaszerepe

A mai magyar társadalomban a sikerről alkotott nézeteket a porosz és az amerikai mint a együttes hatása alakítja. Az ne csak a kutatók, de a társadalom előtt is nyilvánvaló, hogy a teljesítmény és a siker egymástól többé-kevésbé különálló dolog. Még a teljesítmény a tényszerű és objektívan mérhető szférába tartozik, addig a siker a társadalmi viszonyok nem ritkán ellentmondásos világába illeszkedik be. Így a porosz siker a pozicionális előrejutást jelentette, ami egyben védettséget, és presztízst is biztosított. Ezzel szemben az amerikaiban (nagyra törő aspiráció, tetőre kerülés) a teljesítmény, az anyagi-egzisztenciális, és a társadalmi presztízst nem vált szét egymástól. A nagyra törő aspirációk (lofty aspiration) szakmai, üzleti és adminisztratív utakra váltak szét, amelyek jól átjárhatóak voltak és nem jelentettek egzisztenciális dilemmát. Az iskola és a sajtó nagyon erősen propagálta a siker szükségletét, és az egyént tette felelőssé a kudarcért. Az sem véletlen, hogy a sikerminták és a hozzákapcsolódó ideológia, és retorika az Egyesült Államokban jelent meg legmarkánsabban. A siker ideológia egy adott társadalomban elfogadott, és követésre javasolt sikermodellt jeleníti meg szimbólumokkal, és könnyen memorizálható, észérvekkel nehezen támadható imperatívuszokkal. Lényegében a kulturálisan vagy politikailag előírt sikeres magatartás legjellemzőbb értékhatárának és magatartásának kinagyítása és érvekkel, értelemekkel való alátámasztása.

7.5 Szakok presztízsei

A jogáspálya imázsában racionálisan kapcsolódik egybe a magas társadalmi presztízst és a jövedelem. Mögéjük azonban felsorakoznak a közgazdászok. Figyelmet érdemel, hogy presztízstük nagyobb különbséget mutat, mint jövedelmük. A művészek, de különösen a tanárok esetében megfordul a presztízst és a jövedelem aránya. Különösen a tanárok esetében jelentős ez a különbség. Mindkét kategóriában a rangsor utolsó helyét foglalták el, de presztízstük lényegesen nagyobb a fizetésükénél. A közgazdászok számára a munkahely a verseny színtere, ahol a presztízst (pénzt) céltudatos munkával lehet csak megszerezni. Az együttműködésnek, a harmóniának, és a biztonságának itt nincs helye. A mai huszonévesek világosan látják, hogy munkahelyüket a

kollégáikkal szembeni versennyel tudják csak megtartani. A rendszerváltást megelőző időszakban a stabil magánélet biztonságot jelentett, az akkori társadalom összes negatív hatásával szemben. A rendszerváltást követően azonban a család már nem tudja kivonni magát a negatív társadalmi hatások alól. A közgazdászok – ha valóban a karrierorientált szakot nézzük – lelki békéjüket 43,1%-ban áldozták fel. De a család is áldozatul eshet a karriernek, a közgazdászok 17,7%-ban áldozták fel. Ez jó bizonyíték arra, hogy amennyivel erősebb a karrier-cél, annyival erőteljesebbek az áldozatvállalások. Itt nem arról van szó, hogy a hallgatók nem gondolták át, mit jelent az egészségnek, és a lelki békének a feláldozása, hanem sokkal inkább arról, hogy egy létező társadalmi mintát követnek, annak minden negatív következményével egyetemben.

7.6 A karrier és boldogság

A mai huszonévesek karrierképe három kategória köré rendezhető: sikeres pálya, jövedelem, és hírnév (dicsőség). A közgazdászok számára a hírnév és a dicsőség erősen közelíti a jövedelem fontosságát. Ugyanez a kategória még a jogászok számára fontos, a többiek számára jórészt érdektelen. Az új sikerpályára készülő közgazdászok számára a társadalmi rang ugyancsak fontos volt, még a jogászok véleménye szerint a társadalmi rang és a megbecsülés eleve adott.

A karrierkép szubjektív megfogalmazásában egyszerre jelenik meg a valós kép és a vágykép. Jó példázák ezt a leendő tanítók, akik körében a jövedelem jelentette a legnagyobb mértékben a karriert, de a megbecsülés és a társadalmi rang elérése közel ilyen fontos volt.

7.6.1 Versengés, teljesítménymotiváció

Ahol a korlátozott erőforrásokat is keresni kell, valószínűleg a tényezők összessége határozza meg azt, hogy egy ember másvalakivel együtt, vagy éppen a másik ellen dolgozik-e. E tényezők közül a legfontosabbak: a kérdéses erőforrások hiányának természete, a két ember között fennálló kapcsolat

minősége és azok az uralkodó kulturális normák, amelyek az efféle potenciális versenyhelyzeteket irányítják.

Úgy tűnik, hogy néhány helyen a versenyszellem olyan nagy értéket képvisel, hogy felülmúlja az egyéb értékeket. Azokban a társadalmakban, ahol a társadalmi-gazdasági rendszer bátorítja az egyéni kezdeményezést, uralkodó életstílussá válhat a versenyszellem.

Segall és Mtsai (1990) több olyan szerzőt idéznek, akik a teljesítmény-motiváció és a különböző kulturális hatások összefüggéseit tárták fel: Weber (1904) protestantizmusnak tulajdonított tézise szociológiai ösztönző erő a kapitalista szellem számára, mely néhány európai országban volt jellemző a XVII. és XIX. század között. Ebből a téziséből McClelland (1971) egy hasonló alapon álló, de sokkal általánosabb értekezést készített. Azt állította, hogy egy adott népesség tagjai közötti teljesítmény-motiváció elterjesztésnek kulcstényezője nem más, mint egy vallásos (ideológiai) hit létezése.

Közvetett adatként említhetjük a teljesítménymotiváció és a családi háttér összefüggéseire vonatkozó vizsgálatokat, mivel ezek jól illusztrálják a nevelés és az attitűdök kialakulásának összefüggéseit. McClelland és munkatársai e motiváció különböző szintű tapasztalatokon alapuló előzményei után kutattak. Az Egyesült Államokban a gyermekkori tapasztalat-különbségekre összpontosítva úgy találták, hogy azok a férfiak, akiknek magas értékű volt a teljesítmény-motivációja, olyan otthonokból jöttek, ahol az anyák melegszívűek voltak, az apák pedig nem voltak tekintélyelvűek. Azok a férfiak, akik alacsony pontszámot értek el, tiszteletet követelő, tekintélyelvű apával éltek gyermekkorukban (Rosen és D'Andrade, 1959).

Brazíliában dolgozva Rosen (1962) úgy találta, hogy azokban a családokban, ahol az apa erősen tekintélyelvű, a fiúk teljesítmény-motivációja viszonylag alacsony szinten állt. Törökországban (ahol az átlag apa még felnőtt fiával szemben is meglehetősen tekintélyelvű) Bradburn (1963) azt tapasztalta, hogy a felnőtt, apjuktól független fiúknak már aránylag magas értékű volt a teljesítmény-motivációja. Rosen és Bradburn három különböző országban végzett kutatásai és szerzett tapasztalatai utalnak a teljesítmény-motiváció hasonló előzményeinek létezésére.

8. Fiatal felnőttek optimizmus-pesszimizmus szintjének vizsgálata az általuk választott pálya függvényében

8.1 A vizsgálat bemutatása

8.1.1 A vizsgálat célja

Az alábbiakban bemutatott vizsgálat arra a kérdésre keresi a választ, hogy a választott pálya presztízse, elismertsége befolyásolja-e az optimizmus-szintet. Mivel a pályák presztízse nagymértékben befolyásolhatja a későbbi boldogulást, feltételezésünk szerint hatással lehet a fiatalok jövővel kapcsolatos elvárásaira (tehát optimizmus-szintjére) is.

Cronio Pérez szerint az optimizmusnak három faktora van:

- 1) Közvetlen optimizmus;
- 2) Önértékelés;
- 3) Megküzdés. (Pérez, 1996)

Hipotézisünk szerint az optimizmusnak létezik egy saját jövőre vonatkozó része (faktora), s a fenti hatások leginkább ezt befolyásolják. Feltételezésünk összhangba hozható a fenti háromfaktoros modellel is, hiszen a *közvetlen optimizmus* faktor leginkább a saját boldogulással, ill. a saját jövővel kapcsolatos optimizmust fedi le.

Kutatásunk során fiatal felnőttek optimizmus-pesszimizmus szintjét vizsgáltuk kérdőíves módszerrel. A két vizsgálati csoport olyan egyetemistákból állt, akik a vizsgálat időpontjában még nem voltak jelen a munkaerőpiacon. Kontrollcsoportunk „átlagos”, a munkaerőpiacon már jelenlévő fiatal felnőttekből állt.

A vizsgált egyetemistákat az általuk választott szak presztízse alapján két csoportba osztottuk:

- 1) „magas” presztízsű pályát választók (közgazdászhallgatók);
  - 2) „alacsony” presztízsű pályát választók (történelem, ill. magyar szakos hallgatók).
- Választásunk a tanárképes szakot végző hallgatók közül azért esett rájuk, mert érzésünk szerint nekik van a legkevesebb esélyük arra, hogy ne tanárként helyezkedjenek el.

A fentiek mellett kíváncsiak voltunk arra is, hogy megfigyelhetők-e nemi különbségek az optimizmus-pesszimizmus szint vonatkozásában.

8.1.2 Hipotézisek

H1: A kapott faktorstruktúra érdeemben nem tér el a korábban bemutatott háromfaktoros modelltől (közvetlen optimizmus, önértékelés, megküzdés).

H2: A faktorstruktúrában megjelenik a „saját jövőnkkel kapcsolatos optimizmus” faktor.

H3: A vizsgálati csoportok (vagyis az egyetemisták) saját jövőjüket tekintve optimistábbak, mint a kontrollcsoport (vagyis a dolgozók).

H4: A magasabb presztízsű szakon tanuló egyetemisták (vagyis a közgazdászok) saját jövőjüket tekintve optimistábbak, mint az alacsonyabb presztízsű szakokon tanulók (vagyis a tanárok).

H5: A férfiak és a nők optimizmus-szintje legalább egy faktor mentén eltér egymástól a teljes mintán.

8.1.3 Vizsgálati személyek

A vizsgálatban összesen 242 fő (90 férfi és 152 nő) vett részt, életkoruk 18 és 23 év között változott. A választott pálya szerinti megoszlás a következő volt:

- 81 nappali tagozatos, gazdasági felsőoktatásban részt vevő egyetemi hallgató (33 férfi, 48 nő),
- 80 nappali tagozatos, történelem, ill. magyar szakos egyetemi hallgató (29 férfi, 51 nő),
- 81 átlagos (50 000 – 100 000 Ft) jövedelmű, maximum középfokú végzettségű alkalmazott (28 férfi, 53 nő).

Amint az látható, a mintavétel során törekedtünk arra, hogy az egyes alminták nemek szerinti megoszlása nagyjából megegyezzen; így jogosnak tartjuk a nemi különbségek teljes mintán történő vizsgálatát.

8.1.4 A vizsgálat körülményei

A vizsgálat 2004 februárja és áprilisa között, három magyarországi felsőoktatási intézményben, valamint egy multinacionális hipermarket-hálózat üzleteiben zajlott. A kérdőívek felvétele nagyobbrészt személyesen, kisebb részben közvetett módon történt.

8.1.5 Alkalmazott eljárások

A vizsgálat során a magyarországi Optimista Klub kérdőívét használtuk (1. sz. melléklet), melyet a klub pszichológusa, Cronio Pérez fejlesztett ki. Ez érdeemben nem különbözik a Cronio Pérez bölcsészdoktori disszertációjában szereplő optimizmus-pesszimizmus kérdőívtől (Pérez, 1996). A kérdőív – a személyes adatokra (nem, kor) vonatkozó kérdések mellett – az alábbi itemeket tartalmazza:

1. Mennyire lenne erős az életkedved, ha tudnád, hogy a közeli jövő nagyon bizonytalan lesz családod számára az anyagiak szempontjából?
2. Mennyire vagy elégedett egészségi állapotoddal?
3. Mit gondolsz, ami a jövőben történni fog veled, mennyire lesz rád nézve kedvező?

4. Ha számodra fontos dolgokban nagy hibákat követnél el, ez milyen mértékben csökkentené önmagadba vetett hitedet?
5. Mit vársz az élettől a jelenben?
6. Mennyire erős benned az élni akarás?
7. Mennyire vagy elégedett a külsőddel?
8. Mennyire lenne erős az életkedved, ha tudnád, hogy a közeli jövő nagyon bizonytalan lesz számodra a barátságok, társkapcsolatok szempontjából?
9. Milyen mértékben tekinted magad nyertesnek vagy vesztesnek az életben?
10. Mit gondolsz, a jövőben mennyire leszel nyertes vagy vesztes?
11. Mennyi erőt érzel magadban arra, hogy nagy akadályokat győzz le a céljaid érdekében?
12. Mennyire vagy elégedett képességeiddel?
13. Mit gondolsz, ami a jövőben történni fog veled, mennyire lesz rád nézve kedvezőtlen?
14. Mekkora erőfeszítést tennél azért, hogy megváltoztasd a kellemetlen dolgokat pozitív irányba?
15. Mennyire vagy elégedett jelenlegi anyagi helyzetekkel?
16. Véleményed szerint a következő öt évben terveidet mekkora részét tudod megvalósítani?
17. Ha a következő öt évben nem sikerülne megvalósítanod fontos terveidet, képes lennél-e új terveket szőni?
18. Mennyire vagy elégedett személyes tulajdonságaiddal?
19. Mit vársz az élettől a jövőben?
20. Mennyire vagy megelégedve magaddal?

A kérdőívben minden itemhez egy nullától tízig terjedő, 11 fokú skála tartozik, a válaszokat ezeken kell bejelölni. A nulla minden esetben a legnegatívabb, a tízes pedig a legpozitívabb hozzáállást tükröző válasz. A kérdések faktorok szerinti elrendeződése a következő:

1. KÖZVETLEN OPTIMIZMUS FAKTOR

- jövő mennyire lesz kedvező (3)
- mit vár az élettől a jelenben (5)
- vesztes-nyertes a jövőben (10)
- jövő mennyire lesz kedvezőtlen (13)

- tervek megvalósítása a következő öt évben (16)
- mit vár az élettől a jövőben (19)

2. ÖNÉRTÉKELÉS FAKTOR

- egészségi állapottal való elégedettség (2)
- nagy hibák mennyire csökkentik az önmagába vetett hitet (4)
- külsővel való elégedettség (7)
- milyen mértékben vesztes-nyertes (9)
- képességekkel való elégedettség (12)
- jelenlegi anyagi helyzettel való elégedettség (15)
- személyes tulajdonságokkal való elégedettség (18)
- önmagával való elégedettség (20)

3. MEGKÜZDÉS FAKTOR

- életkedv erőssége, ha a közeli jövő bizonytalan az anyagiak szempontjából (1)
- élni akarás erőssége (6)
- életkedv erőssége, ha a közeli jövő bizonytalan a társkapcsolatok szempontjából (8)
- erő a nagy akadályok leküzdésére (11)
- erőfeszítés mértéke, hogy a kellemetlen dolgokat pozitív irányba változtassa (14)
- ha a következő öt évben nem sikerül megvalósítani a terveket, képes-e új terveket szőni (17)

Mivel a kérdőív nem standardizált, úgy döntöttünk, hogy nem fogadjuk el a fenti faktorok alapján létrehozott alskálákat, hanem mi is elvégezzük a faktoranalízist, és az ily módon kapott faktorokkal dolgozunk tovább.

Az adatok statisztikai elemzése során az alábbi eljárásokat alkalmaztuk:

- faktoranalízis (főkomponens-analízis),
- varianciaanalízis.

Az adatok feldolgozása az SPSS for Windows 8.0 programcsomag segítségével történt.

8.2 Eredmények

8.2.1 A faktoranalízis eredményei

Az adatok statisztikai elemzésének első lépése a faktoranalízis (főkomponens-analízis) elvégzése volt (2. sz. melléklet). Az interpretációt megkönnyítő varimax rotáció végrehajtása után az alábbi 5 faktort sikerült elkülöníteni (a faktorok értelmezése során csak a 0,4-nél nagyobb faktorsúllyal szereplő tételeket vettük figyelembe):

1. JÖVŐKÉP FAKTOR

- vesztes-nyertes a jövőben
- tervek megvalósítása a következő öt évben
- mit vár az élettől a jövőben
- milyen mértékben vesztes-nyertes
- jövő mennyire lesz kedvezőtlen
- önmagával való elégedettség
- jövő mennyire lesz kedvező
- ha a következő öt évben nem sikerül megvalósítani a terveket, képes-e új terveket szőni
- személyes tulajdonságokkal való elégedettség

2. ÉLETERŐ FAKTOR

- erőfeszítés mértéke, hogy a kellemetlen dolgokat pozitív irányba változtassa
- erő a nagy akadályok leküzdésére
- élni akarás erőssége
- személyes tulajdonságokkal való elégedettség
- jövő mennyire lesz kedvezőtlen

3. BIZONYTALANSÁGTŰRÉS FAKTOR

- életkedv erőssége, ha a közeli jövő bizonytalan a társkapcsolatok szempontjából
- nagy hibák mennyire csökkentik az önmagába vetett hitet
- életkedv erőssége, ha a közeli jövő bizonytalan az anyagiak szempontjából
- személyes tulajdonságokkal való elégedettség

4. KONKRÉT ELÉGEDETTSÉG FAKTOR

- külsővel való elégedettség
- egészségi állapottal való elégedettség
- képességekkel való elégedettség

5. JELEN HELYZET FAKTOR

- mit vár az élettől a jelenben
- jelenlegi anyagi helyzettel való elégedettség

Az öt faktor a teljes variancia 59,25 %-át fedte le. Érdeemes megjegyezni továbbá, hogy összesen két olyan item adódott, mely egyszerre több faktornál is 0,4-nél nagyobb faktorsúllyal szerepelt (személyes tulajdonságokkal való elégedettség, jövő mennyire lesz kedvezőtlen).

8.2.2 A varianciaanalízis eredményei

Az egyes almintákhoz tartozó faktorértékek összevetése céljából varianciaanalízist végeztünk (3., 4. sz. melléklet), ahol a független változó első esetben a *csoport*, második esetben a *nem* volt. A *csoport* változó három értéket (1-dolgozók, 2-közgazdászok, 3-tanárok), a *nem* változó pedig két értéket (1-nő, 2-férfi) vehetett fel.

A vizsgált személyek választott pálya szerinti elkülönítése során a **jövőkép** ($p \leq 0,01$) és a **jelen helyzet** ($p \leq 0,05$) faktor esetében mutatkozott szignifikáns különbség a csoportok értékei között. A páronkénti összehasonlítás az alábbi eredményeket hozta:

- **JÖVŐKÉP FAKTOR:** az egyetemi hallgatók átlaga magasabb, mint a dolgozóké (leendő közgazdászok – dolgozók: $p \leq 0,01$; leendő tanárok – dolgozók: $p \leq 0,05$), azonban a leendő közgazdászok és a leendő tanárok átlaga között már nincs szignifikáns különbség.
- **JELEN HELYZET FAKTOR:** a leendő közgazdászok átlaga magasabb, mint a dolgozóké ($p \leq 0,05$).

A vizsgált személyek nemek szerinti elkülönítésekor a **életerő** ($p \leq 0,05$) és a **bizonytalanságtűrés** ($p \leq 0,01$) faktornál találtunk szignifikáns eltérést a két csoport átlaga között.

- **ÉLETERŐ FAKTOR:** a nők átlaga magasabb, mint a férfiaké.
- **BIZONYTALANSÁGTŰRÉS FAKTOR:** a férfiak átlaga magasabb, mint a nőké.

8.3 Megvitatás

8.3.1 A faktoranalízis eredményeinek megvitatása

Az eredeti és az általunk kapott faktorok összevetése során megállapítottuk, hogy a *közvetlen optimizmus* faktor leginkább a *jövőkép* faktornak feleltethető meg. A *megküzdés* faktor nálunk két faktorra „bomlott”, az *életerő*-re és a *bizonytalanságtűrés*-re. Az *önértékelés* faktor „csökevényes” megfelelője a *konkrét elégedettség* faktor: megfigyelhető, hogy ez a faktor csak a konkrét jellemzőkkel való elégedettséget tartalmazza (külső, egészségi állapot, képességek); az elégedettség általánosabb, kevésbé konkrét formái (önmagával való elégedettség, személyes tulajdonságokkal való elégedettség) „beleolvadnak” az előző három faktorba (*jövőkép*, *életerő*, *bizonytalanságtűrés*).

Tekintetbe véve, hogy mindezek mellett van még egy ötödik faktor is (*jelen helyzet*), úgy ítéljük meg, hogy a két faktorstruktúra érdemben különbözik egymástól (az **1. hipotézis** tehát nem bizonyult igaznak).

Látható, hogy a faktorstruktúrában külön faktorként jelent meg a saját jövővel kapcsolatos optimizmus (a **2. hipotézis** tehát igaznak bizonyult).

8.3.2 A varianciaanalízis eredményeinek megvitatása

A varianciaanalízis eredményeit szemlélve megállapíthatjuk, hogy az egyetemisták saját jövőjüket tekintve (1. faktor) optimistábbak, mint a kontrollcsoportot alkotó, már dolgozó fiatal felnőttek (**3. hipotézisünk** tehát igaznak bizonyult). Ez a tény feltehetően a jövőbeni több lehetőséggel magyarázható.

A leendő közgazdászok és a leendő tanárok saját jövővel kapcsolatos optimizmus-szintje között nem mutatkozott számottevő különbség (**4. hipotézisünk** tehát nem bizonyult igaznak). Ez az eredmény rárimel egy korábbi kutatás konklúziójára, melynek értelmében a leendő közgazdászok és a jogászok értékrendje jelentős mértékben különbözik a leendő tanítókétól. (Szakál Gyula: *Karrier* és *életstratégiák*, 2003) Míg a közgazdászok és a jogászok érdeklődésének homlokterében a karrier, az

egzisztencia és a pénz áll, addig a tanítók más – elsősorban tradicionálisabb, a humán gondolkodásmódnak inkább megfelelő – értékeket tartanak fontosnak (család, emberi kapcsolatok, műveltség). A leendő pedagógusok „saját jövőbe” vetett bizalmát tehát nem csorbítja az az egzisztenciális hátrány, mellyel nekiindulnak az életnek, hiszen a fenti értékek iránti elkötelezettségük ill. lelkesedésük elnyomja az anyagiakkal kapcsolatos kételyeket. Ebből fakadóan optimizmus-szintjük sem különbözik a magas presztízsű pályát választókéétól.

Még egy érdekességre szeretnénk felhívni a figyelmet, ez pedig a *jelen helyzet* faktor mentén, a leendő közgazdászok és a már dolgozók között tapasztalható különbség. Az eredmények szerint a leendő közgazdászok pozitívabban értékelik a jelen helyzetet, mint a dolgozók.

Ennek háttérében feltehetően az áll, hogy a közgazdász-hallgatók szüleinek anyagi helyzete lehetővé teszi, hogy az egyetemi élet számukra felhőtlen és zökkenőmentes legyen (Szakál Gyula: *Karrierök és életstratégiák*, 2003). Míg a leendő közgazdászokat egy „védőburok” veszi körül (ahol minden feltétel biztosított ahhoz, hogy az élet élvezetes legyen), addig a dolgozóknak sok esetben nap, mint nap komoly harcot kell vívniuk a megélhetésért; ez realistábbá teheti őket, kiölve belőlük a felhőtlen optimizmust.

Az optimizmus nemi különbségeit vizsgálva két faktor mentén is találtunk eltérést (**5. hipotézisünk** tehát igaznak bizonyult). Eredményeink szerint a nők az *életerő* faktor mentén magasabb pontszámot értek el, mint a férfiak, ugyanakkor a férfiak a *bizonytalanságtűrés* faktor mentén értek el jobb eredményt a nőknél.

Az életerő – véleményünk szerint – azért kapcsolható inkább a nőkhöz, mivel az anyaság révén szimbolikusan ők az élet „hordozói”, továbbörökítői, s ez a feladat energiát, kitartást és erőt igényel. A férfiaknak ezzel szemben a bizonytalanságot, az „élet viharait” kell jobban tűrniük, hiszen a társadalmi normák őket jelölték ki a biztonság megteremtésére, tehát a bizonytalanság elleni harcra.

8.3 Összegzés

Összegzésképpen elmondható tehát, hogy a két egyetemista csoport – saját jövőjét tekintve – optimistábbnak bizonyult a dolgozóknál, azonban a magas és az alacsony presztízsű pályát választó hallgatók optimizmus-szintje között már nem volt érdemi különbség. Az egyetemisták magasabb optimizmus-szintjét a jövőbeni több lehetőséggel, az alacsony presztízsű szakokon tanulók vártnál magasabb optimizmus-szintjét pedig elhivatottságukkal, „idealizmusukkal” magyaráztuk.

Az eredmények szerint a közgazdászhallgatók jobban értékelik a jelen helyzetet, mint a dolgozók, ez rávilágít az iskola és a munka közötti átmenet problematikájára is.

Mindezek mellett két faktor esetében nemi különbségeket is találtunk.

IRODALOM

- A League Table of Educational Disadvantage in rich Nation. Innocenti Report Card* (2002) IssueNo. 4. November. UNICEF, Florence, Italy
- Andor Mihály-Liskó Ilona* (2000): Iskolaválasztás és mobilitás. Iskolakultúra, Budapest /Iskolakultúra könyvek 3./
- Az európai gyakorlathoz illeszkedő munkaerő-piaci készségigény-felmérés a magyar oktatásképzés fejlesztése szolgálatában* (2002): Tempus Közalapítvány, Budapest
- Bandura, A.* (1992): On rectifying the comparative anatomy of perceived control: Comments on “Cognates of personal control”, In: *Applied & Preventive Psychology* Vol.1, pp.121-126.
- Bánfalvy Csaba* (2003): A munkanélküliség szociálpszichológiájáról, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bourdieu, Pierre* (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest.
- Carver, Ch.S. and Scheier, M.F.* (1994): Situational Coping and Coping Dispositions in a Stressful Transaction, In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.66, No.1, pp.184-195.
- Coyne, J.C. and Downey, G.* (1991): Social Factors and Psychopathology: Stress, Social Support, and Coping Processes, In: *Annu. Rev.Psychol.*, Vol.42, pp.401-425.
- Csapó Benő* (2002): Az osztályok közötti különbségek és a pedagógiai hozzáadott érték. In: csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dember, W.N. and Brooks, J.* (1989): A new instrument for measuring optimism and pessimism Test-retest reliability and relations with happiness and religious commitment. In: *Bulletin of the psychonomic society*, 27 (4), pp. 365-366.
- Dember, W.N.- Martin, S.- Hummer, M.- Howe,S. and Melton, R.* (1989): The Measurement of optimism and pessimism. In: *Current Psychology: Research and reviews*, summer, Vol. 8, No.2, pp.102-119.
- Dewberry, Ch.- Ing, M.- James, S.- Nixon, M. and Richardson, S.* (1989): Anxiety and unrealistic optimism, In: *The Journal of Social Psychology*, Vol.130, No.2, pp.151-156.
- Dubin, R. and Champoux, J.E.* (1977): Central Life Interests and Job Satisfaction In: *Organizational Behavior and Human Performance*, Vol.18, pp.366-377.
- Education at a Glance* (2001): OECD, Paris
- Education at a Glance* (2002): OECD, Paris
- Education Policy Analysis* (2002): OECD, Paris

- Feather, N.T.* (1989): Reported Changes in Behaviour After Job Loss in a Sample of Older Unemployed Men, In: Australian Journal of Psychology Vol.41, No.2, pp 175-185.
- Ferge Zsuzsa* (1976): Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Akadémiai Kiadó, Budapest
- FIDÉV-Kutatócsoport* (2001): Jelentés a felsőoktatás nappali tagozatán 1999-ben végzett fiatal diplomások munkaerő-piaci életpálya-vizsgálatának eredményeiről. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Emberi Erőforrás Tanszék, Budapest
- Fitts, W.H.* (1972): The self concept and social behavior. In: Studies on the self concept. Dede Wallace Center Monograph. VII., June. pp.36-41.
- Fitts, W.H.* (1972): The self concept and psychopathology. In: Studies on the self concept. Dede Wallace Center. Monograph IV., March. pp.1-14.
- Fitts, W.H.* (1971): A conceptualization of the self concept. The self concept and self actualization. Studies of the self concept. In: Dede Wallace Center. Monograph III., July. pp.11-26.
- From Initial Education to Working Life. Making Transition Work* (2000): OECD, Paris
- Galasi Péter* (2002): Pedagógusdiplomával rendelkező pályakezdők munkaerő-piaci helyzete. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ.
- Garraty, J. A.* (1978): Unemployment in history: Economic thought and public policy. Harper and Row , New York
- Gazsó Ferenc* (1971): Mobilitás és iskola. Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- Györgyi Zoltán* (2002): Interjúk Hámoriné Vácsi Zsuzsával, Kárpáti Györggyel és Kocsis Antallal. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ
- Heertje, A., ed.* (1983): Investing in Europ's future. EIB, Oxford.
- Hickman, S.E. - Watson, P.J. and Morris, R.J.* (1996): Optimism, pessimism, and the complexity of narcissism, In: Person. Individ. Diff., Vol.20, No.4, pp.521-525.
- Hollon, S.D. - DeRubeis, R.J. and Seligman, M.E.P.* (1992): Cognitive therapy and the prevention of depression, In: Applied & Preventive Psychology Vol.1, pp.89-95.
- Humánerőforrás-fejlesztés Operatív Program, 2004-2006* (2002): Tervezet. Foglalkozáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium - Oktatási Minisztérium – Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2002 december.
- Jahoda, M.* (1981): Work, Employment, and Unemployment, In: American psychologist, Vol.36, No.2, pp.184-191.

- Jahoda, M.* (1982): *Employment and Unemployment, a social-psychological analysis.* Cambridge University Press, Cambridge
- Jahoda, M. – Lazarsfeld, P. F. – Zeisel, H.* (1999): *Marienthal. Egy munkanélküli közösség szociográfiája.* Új mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Jelentés a magyar közoktatásról 1997* (1998): Szerk.: Halász Gábor-Lannert Judit. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Jelentés a magyar közoktatásról 2000* (2000): Szerk.: Halász Gábor-Lannert Judit. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Keller, L.M. - Bouchard, Th.J. - Arvey, R.D. - Segal, N.L. and Dawis, N.L.* (1992): *Work Values: Genetic and Environmental Influences,* In: *Journal of Applied Psychology.* Vol.77, No.1, pp.79-88.
- Knowledge and Skills for Life. First results from the OECD Programme for International Student Assessment (PISA) 2000* (2001): OECD, Paris
- Konjunktúrajelentés 2002/1-4.* (2002): Kopint-Datorg Rt., Budapest
- Konjunktúrajelentés 2003/1-2.* (2003): Kopint-Datorg Rt., Budapest
- Köllő János* (2000): *Iskolázottság és életkor szerinti különbségek: az „emberi tőke” átértékelődése.* In: Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerő-piaci tükrök 2000.* MTA Közgazdaság-tudományi Kutatóközpont – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.
- Laky Teréz* (2002): *Munkaerőpiac 2001-ben.* In: Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerő-piaci tükrök 2000.* MTA Közgazdaság-tudományi Kutatóközpont – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.
- Lazarus, R.S.* (1993): *From Psychological stress to the Emotions: A History of Changing Outlooks,* In: *Annu. Rev.Psychol.,* Vol.44, pp.1-44.
- Leney, T. – Deluca, M.* (1998): *Trends of convergence and divergence in the systems of education and vocational education and training of the member states of the EU.* In: *Comparative Vocational Education and Training Research in Europe,* CEDEFOP – DIPF, Paris
- Létszám és keresetek* (2003): Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Liem, R. and Rayman, P.* (1982): *Health and social costs of unemployment.* In: *American psychologist,* Vol. 37, No.10, pp.1116-1123.
- Locke E. A.:* *The Motivation Sequence, the Motivation Hub, and the Motivation Core,* In: *Organizational behavior and human decision process* Vol.50, pp.288-299

Locke E. A. (1975): Personnel attitudes and motivation In: Annual Review of Psychology, Vol.26, pp.457-480

McDonald, T. and Siegall, M. (1992): The Effects of Technological Self-Efficacy and Job Focus on Job Performance, Attitudes, and Withdrawal Behaviors, In: The Journal of Psychology, Vol.126, No.5, pp.465-475.

Mártonfi György (2002d): A Leonardo da Vinci program első szakaszának összefoglaló értékelése – megállapítások és javaslatok. In: Mártonfi György – Tordai Péter (szerk.): A Leonardo da Vinci program első szakasza Magyarországon. Tempus Közalapítvány – Leonardo Nemzeti Iroda, Budapest.

Mikulincer, M. - Florian, V. (1995): Appraisal of and Coping With a Real-life Stressful Situation: The Contribution of Attachment Styles, In: PSPB, Vol.21, No.4, pp.406-414.

Neuwirth Gábor (2003): A középiskolai munka néhány mutatója 2002. Közoktatási Intézet, Budapest.

Oettingen, G. and Seligman, M.E.P. (1990): Pessimism and behavioural signs of depression in East versus West Berlin. In: European Journal of Social Psychology, Vol.20, pp.207-220.

O'Reilly, C.A. (1977): Personality-Job Fit: Implications for Individual Attitudes and Performance, In: Organizational behavior and human performance Vol.18, pp.36-46

Oláh, A. (1982): Pszichológiai tanácsadás a pályaválasztásban. O.P.I.

Oláh A. (1993): Szorongás, megküzdés és megküzdési potenciál, Kandidátusi disszertáció, Budapest.

Palócz Éva (2001): A pályakezdők iránti vállalati kereslet és a velük való elégedettség egy vállalati felmérés tükrében. MKIK – GVI, Budapest.

Pérez, Cronio (1996)Doktori disszertáció

Peterson, C. - Seligman, M.E.P. (1984): Causal explanations as a risk factor for depression: theory and evidence. In: Psychological Review. Vol.91, No.3, pp.347-374.

Plomin, R.- Scheier, M.F.-Bergeman, C.S.-Pedersen, N.L.-Nesselroade, J.R. and McClearn, G.E. (1992): Optimism, Pessimism and Mental health: A Twin/Adoption Analysis In: Person. Individ. Diff., Vol.13, No.8, pp.921-930.

Polónyi István – Tímár János: Tudásgyár vagy papírgyár

Rotter, J.B. (1992): Some comments on the “Cognates of personal control”, In: Applied & Preventive Psychology pp.127-129.

- Scheier, M.F. and Carver, Ch.* (1985): Optimism, Coping and Health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. In: *Health psychology*, Vol.4, No.3, pp.219-24.
- Scheier, M.F. - Weintraub, J.K. and Carver, Ch.* (1986): Coping with stress: divergent strategies of optimists and pessimists. In: *Journal of personality and social psychology*. Vol. 51, No. 6, pp.1257-1264.
- Scheier, M.F. and Carver, Ch* (1987): Dispositional optimism and physical Well-Being: The influence of generalized outcome expectancies on health. In: *Journal of personality*, Vol.55, 2. June, pp.169-210.
- Scheier, M.F. - Carver, Ch. - Matthews, K. - Owens, J.F. - Magovern, G.J. - Lefebvre, R. and Abbott, R.* (1989): Dispositional Optimism and recovery from coronary artery bypass surgery: the beneficial effects on physical and psychological well-being. In: *Journal of personality and social psychology*. Vol.57, No.6, pp.1024-1040.
- Scheier, M.F. and Carver, Ch.* (1992): Effects of optimism on psychological and physical well-being: theoretical overview and empirical update. *Cognitive therapy and research*. /in press/
- Scherer, R.F. - Drumheller, P.M. and Owen, C.L.* (1993): Evaluating Differences in Cognitive Appraisal and Coping Over Stages of a Transaction, In: *The Journal of Psychology*, Vol.127, No.4, pp.435-441.
- Segall, M.H. - Dasen, P.R. - Berry, J.W. and Pootinga, Y.H.* (1990): Cultural differences in motives beliefs and values. In: *Human behavior in global perspective*. pp. 215-238.
- Seligman, M.E.P.* (1992): Power and powerlessness: Comments on “Cognates of personal control”, In: *Applied & Preventive Psychology* Vol.1, pp.119-120.
- Szakál.Ferenc* (2003): *Karrierék és életstratégiák*. Könyvpont, Budapest
- Szép Zsófia* (2003): *A pedagógusok foglalkozási jellemzői*. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ.
- Taylor, S.E. and Brown, J.D.* (1988): Illusion and Well-Being: A social Psychological perspective on mental Health. In: *Psychological Bulletin*, Vol.103, No.2, pp.193-210.
- Teacher demand and supply* (2001) Improving teaching quality and addressing teacher shortages. OECD – DEELSA/ED (2001/9), Paris
- The New Economy: Beyond the Hype* (2001): The OECD Growth Project. OECD, Paris.

- Tiggemann, M. - Winefield, H.R. - Goldney, R.D. and Winefield, A.H. (1992):* Attributional Style and Parental Rearing as Predictors of Psychological Distress, In: *Person. Individ. Diff.*, Vol.13, No.7, pp.835-841.
- Varga Júlia (2002a):* Munkaerő-piac folyamatok. Kézirat. Oktatási Közoktatási Központ Kutatási Központ
- Varga Júlia (2003):* A közoktatásban foglalkoztatottak összetételének az alsó- és középfokú oktatásban. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ.
- Vaskovics László (2000):* A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 4. sz.
- Warr, P. (1984):* Work and unemployment. In: *Drenth P. J. et al. (eds) Handbook of work and organizational psychology*. I. 413-443. Wiley, Chichester
- Warr, P. (1987):* *Work, Employment and Mental Health*. Clarendon Press, Oxford.
- Weinstein, N.D. (1980):* Unrealistic optimism about future life events. In: *Journal of personality and social Psychology*. Vol.39, No.5, pp.806-820.
- Weinstein, N.D. (1983):* Reducing unrealistic optimism about illness susceptibility. In: *Health psychology*. 2(1), 11-20.
- Weinstein, N.D. (1986):* Unrealistic optimism about susceptibility to health problems: conclusions from a community -wide- sample. In: *Journal of behavioral medicine*. /in press/
- Winefield, A.H. - Tiggemann, M. and Smith, S. (1987):* Unemployment, attributional style and psychological well-being. In: *Pers. individ. diff.*, Vol.8, No.5, pp.659-665.